

mijnstreek

2016

NUMMER 4

THEMA

'Schaesberg' in Transsylvanië

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

Orangistische scherpvaarders in de
Heerlense Schepenbank (1789)

GECHIEDENIS ACTUEEL

Nieuw onderzoek naar het
Romeinse badhuis van Heerlen

PORTRET

Willem Quaedvlieg (1888-1960)

Leider van de Limburgse Landstand (1942-1943)

Omslag:

De klokkentoren in Sighișoara
(Roemenië). Foto: Koos Linders.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
S. van Daal BA; drs. M. van Dijk;
dr. F. Gerards; W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 1 – 2016

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd. Los nummer: € 6,-, excl. porto- en verpakingskosten. Prijs van dit nummer: € 6,-.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems

Druk: Schrijen-Lippertz

De redactieleden

Voor u ligt nummer 4 van de eerste jaargang van *MijnStreek*. Het was voor ons als redactie en natuurlijk voor u als lezer even wennen aan het nieuwe format maar intussen voelt het voor ons alweer heel vertrouwd. In het vorige nummer gaven we aan dat we communicatie met de lezers van *MijnStreek* erg belangrijk vinden en daarom leek het ons een goed idee om ons eens aan de lezers te laten zien. De foto achterop dit tijdschrift werd begin oktober gemaakt voor aanvang van de laatste redactievergadering op kasteel Haeren in Voerendaal.

U vindt in deze uitgave opnieuw een gevarieerd aanbod aan artikelen over diverse onderwerpen uit verschillende perioden uit de geschiedenis van Parkstad en verspreid over diverse locaties. Zo kunt u onder meer lezen over een conflict tijdens de patriottische revolutie in de 18^e eeuw en de Schaesberg-Transsylvanië-connectie. Hiernaast komen natuurlijk ook 'vaste' rubrieken als Merkwaardig Verhaal(d), Ingezoomd, Portret en Aangestipt aan bod.

Wij, de redactieleden van *MijnStreek*, zijn erg enthousiast over het tijdschrift en wij hopen dat u dat ook bent. Steek in dat geval uw enthousiasme niet onder stoelen of banken en deel het met uw familieleden, vrienden en kennissen. Voor elke nieuwe abonnee ligt een boek uit onze reeks Historische Reeks Parkstad Limburg klaar! Aanmelden kan via de website.

Bijdragen voor het tijdschrift zijn van harte welkom. De richtlijnen voor auteurs staan op de website of kunt u aanvragen via redactie@mijnstreek-parkstad.nl.

De redactie van *MijnStreek* en het bestuur van de Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle' wensen u veel leesplezier!

Anita Quaedackers
eindredacteur



Thema

5 'Schaesberg' in Transsylvanië

Koos Linders

Merkwaardig verhaal(d)

14 Orangistische scherpslijpers in de Heerlense Schepenbank (1789)

Frans Gerards

Geschiedenis actueel

21 Nieuw onderzoek naar het Romeinse badhuis van Heerlen

Karen Jeneson

Portret

25 Willem Quaedvlieg (1866-1960)

Leider van de Limburgse Landstand (1942-1943)

Marcel Krutzen

Ingezoomd

27 Mo(nu)mentje

Aangestipt

28 Koos Linders, Frans Gerards en Anita Quaedackers



Reacties op 'Mo(nu)mentje' in het vorige nummer

Op beide foto's uit het vorige nummer ontvingen we enkele antwoorden. De toegezegde boeken gaan naar de heer Harry Pommé en mevrouw Anny Koonen-Nicolaye uit Heerlen, de twee inzenders met het juiste en meest uitgebreide antwoord.

De eerste foto betreft een markant pand aan de Geleenstraat 57 in Heerlen. Het pand moet gebouwd zijn rond 1900. Nog onduidelijk is wat de afbeelding voorstelt. Een verwijzing naar vrouwe Fortuna? Zover na te gaan is het in de begintijd gewoon als woonhuis in gebruik geweest.



De tweede foto is het kasteel/herenhuis Nieuw Ehrenstein in Kerkrade, Nieuw Erensteinerweg 5. Het alliantiewapen is van het echtpaar Edouard de Maurissens en Marie Luci Corneli. Door huwelijk met de dochter van Kerkraads burgemeester Frans Corneli verwierf Edouard Nieuw Ehrenstein. Hij woonde er tot dat hij stierf in 1906. Zijn zoon ridder Edouard de Maurissens verkocht in 1921 Nieuw Ehrenstein aan Herman Waelen en Anna Crombach, omdat hij burgemeester werd in Pellenberg bij Leuven (B).



De klokkentoren in Sighisoara, ook wel grote poortoren genoemd.

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog en historicus en secretaris van de redactie van dit tijdschrift.

'Schaesberg' in Transsylvanië

De reiziger naar het huidige Transsylvanië, het meest westelijke deel van Roemenië, gelooft nauwelijks zijn ogen. Dat Transsylvanië een overvloed aan sporen van Romeinse overheersing bevat, is wellicht bekend. De oude Romeinse hoofdstad in Transsylvanië, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, staat 'ruïneus' nog in oude glorie overeind en doet niet onder voor Ostia Antiqua in Italië.

Verder reizend zal onze bezoeker geconfronteerd worden met prachtige middeleeuwse steden, waar hij zich in Duitsland waant. In Sighișoara (spreek uit: Siegiesjowara) kan hij wanneer hij verblijft in hotel 'Binder Bubi' het nieuws lezen in de *Schässburger Nachrichten*, ziet hij Duitstalige inscripties op de kerkhoven in Brașov en Bistrița en hoort hij in Sibiu de loftrumpet steken over burgemeester Klaus Werner Johannis wiens verre voorvaderen vanuit het huidige Duitsland naar Transsylvanië emigreerden en die sinds 2014 president van Roemenië is.

Voor Limburgers is de oorspronkelijke naam van Sighișoara, Schässburg, bepaald intrigerend vanwege de treffende naamovereenkomst met Schaesberg, deel van de huidige gemeente Landgraaf. Terecht mag daarom de vraag gesteld worden of er een link is tussen Schaesberg en Schässburg en, zo die link er al is, welke. Om op deze vraag een antwoord te krijgen duiken we allereerst in de 'Saksische koloniatiegeschiedenis' van Transsylvanië, stellen ons

vervolgens de vraag hoe Sighișoara, Schässburg aan zijn naam gekomen is en of er een verband bestaat met *Schaesberg* in Landgraaf.

De historische context

De economische omstandigheden in de 12^e en 13^e eeuw in West-Europa waren verre van gemakkelijk. De bevolkingsaanwas veroorzaakte enerzijds een toenemende bevolkingsdichtheid in de bewoonde streken van voornamelijk West-Europa en anderzijds de kolonisatie van de oostelijke delen van Europa, vooral vanuit het huidige Duitsland.¹ Velen trokken weg op zoek naar nieuwe grond om een bestaan te kunnen opbouwen: honger dreef hen naar het oosten. Beieren en Rijnlanders drongen door tot aan het einde van het toenmalige Hongaarse rijk, Transsylvania.²

Deze volksverhuizing van west naar oost valt samen met de kolonisatie van Transsylvania, dat deel uitmaakte van het koninkrijk Hongarije. Op uitnodiging van Geza II (1141-1162), koning van Hongarije, vestigden zich kolonisten uit onder andere het Rijnland, het gebied rond de Moezel, Luxemburg, België en Zuid-Nederland in het nieuwe land.³ Zij zouden bolwerken moeten vormen tegen invallers als Mongolen en Ottomanen 'ad retinendam coronam', tot behoud van de Hongaarse kroon.⁴



Middeleeuwse straat in Sighișoara

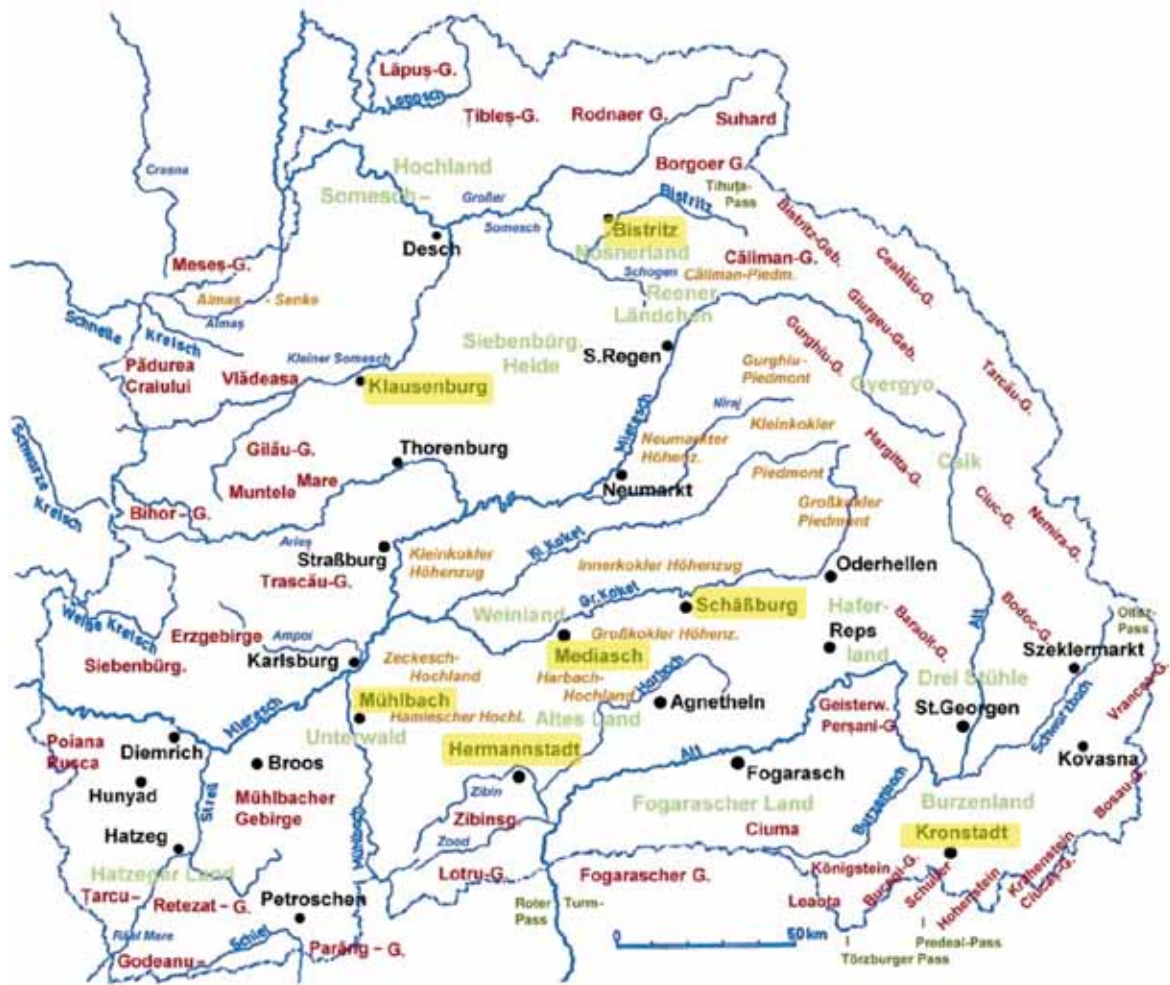
De kolonisten waren eveneens zeer gewenst voor de mijnbouw, de handel en de landbouw omdat ze daar in hun land van herkomst ervaring mee hadden. Geza trok kolonisten aan uit Vlaanderen omdat die gespecialiseerd waren in het droogleggen van land en het aanleggen van dijken. Deze kolonisten werden allengs allemaal ‘Saksen’ genoemd omdat vanaf het begin van de 13^e eeuw de koninklijke kanselarij in Boedapest in documenten deze benaming ging gebruiken. Ook de kolonisten uit Vlaanderen, de ‘Flandrenses’ en uit de Zuidelijke Nederlanden werden in de documenten als ‘Saksen’ neergezet.

De Mongoolse invasie van 1241-1242 (‘Mongolenstorm’) verwoestte een groot deel van het koninkrijk Hongarije. Als reactie op deze invasie werden veel Transsylvanische steden versterkt met stenen kastelen en ontstonden er honderden *Kirchenburgen*; versterkte kerken met massieve muren als schuilplaats voor de bevolking tijdens vijandige invallen.⁵ De snelle expansie van de steden bevolkt door de Saksen leidde ertoe dat Transsylvanië in het Duits bekend werd als *Siebenbürgen*, verwijzend naar zeven van de versterkte steden (in achtereenvolgens Duits, Roemeens en Hongaars): Bistritz (Bistrița, Beszterce); Hermannstadt (Sibiu, Nagyszeben); Klausenburg (Cluj-Napoca, Kolozsvár); Kron-

stadt (Brașov, Brassó); Mediasch (Mediaș, Medgyes); Mühlbach (Sebeș, Szászsebes) en Schäßburg (Sighișoara, Segesvár).

Nederlandse en Vlaamse sporen?

In het Nederlandse taalgebied is het vooral de Vlaamse auteur/onderzoeker Jean-Paul van der Elst die onderzoek heeft gedaan naar de bijdrage van Nederlanders en Vlamingen aan de kolonisatie van Transsylvanië in de 12^e en 13^e eeuw.⁶ Ook Van der Elst wijst er op dat het bronnenmateriaal uiterst schaars is. Waarschijnlijk zijn veel documenten vernietigd tijdens de Mongolenstorm. Vervolgens is het weinige dat er nog over is dikwijls ‘circumstantial historical evidence’. Het wordt al helemaal moeilijk om namen te achterhalen van families of individuen die deelnamen aan deze kolonisatie. Uit de documenten zijn, in zoverre van belang voor onze vraagstelling, twee namen bewaard gebleven: Anselme de Bra (ook wel Bras) en Hezelo van Angeldorf. Het charter van de abdij van Stavelot-Malmédy vermeldt in 1103 dat Anselme de Bra, vrije man (‘liber ex liberis genitus’) al zijn bezittingen verkocht en samen met zijn zonen en dochters op kruistocht vertrok richting Hongarije.⁷ Anselme de Bra was burchtheer van kasteel Logne, gelegen aan de rivier de Ourthe



Siebenbürgen

ten zuidwesten van Luik in het domein Palonge. Bra maakt nu deel uit van de gemeente Lierneux. Hezelo van Angeldorf staat vermeld in de Annales Rodenses bij het jaar 1148.⁸ In dat jaar verkocht hij al zijn bezittingen aan het klooster en vertrok hij naar Hongarije, waar hij ook is overleden.⁹ Hezelo wordt ook wel eens genoemd Hezelo van Ritzerfeld of Hezelo van Merkstejn¹⁰, maar Van der Elst heeft overtuigend aangetoond dat deze benamingen niet correct zijn.¹¹ Opmerkelijk is dat het vertrek van Hezelo niet gekoppeld wordt aan deelname aan een kruistocht, ook al is er in de Annales wel sprake van kruistochten. Waarom Hezelo naar Hongarije vertrokken is, wordt nergens vermeld. Wellicht heeft het te maken met de slechte oogsten en de daarop volgende hongersnood en hoge voedselprijzen in de voorafgaande jaren als gevolg van hevige stormen ('fames vehementissima et omni adhuc etati inaudita', 'een zeer hevige en tot dan toe ongehoorde hongersnood').¹² Van beiden wordt gezegd dat zij 'naar Hongarije' vertrokken. Transsylvania wordt nergens genoemd. Nu maakte Transsylvania toen nog niet zó lang deel uit van het koninkrijk Hongarije, dus dat het niet expressis verbis genoemd wordt is begrijpelijk. De documenten geven er gewoon geen uitsluitsel over. Aanwijzingen zijn er echter wel. Dittrich vermeldt

dat de 'plattelandskolonisatie van Duitsers ... in wezen tot de voormalige *Gyepülve*, de woest gelaten randgebieden van het koninkrijk, beperkt (bleef)'.¹³ Transsylvania voldoet aan deze beschrijving. De Stad Orăștie (in het Duits: Broos) in het zuidwesten van Roemenië wordt wel eens, gezien de naamsovereenkomst, aangewezen als de plek, waar Anselme de Bra(s) zich gevestigd zou hebben.¹⁴ Hetzeldorf, het huidige Ațel, gelegen in een zijdal van de Târnava Mare, wordt gekoppeld aan Hezelo, die daar de villa Ezzelini gebouwd zou hebben.¹⁵ Al deze aanwijzingen zijn echter weinig overtuigend (daar deze immers uitsluitend berusten op klankovereenkomst), laat staan dat ze als historische bewijsplaatsen aangemerkt kunnen worden, ook al kwam het veel voor dat de namen voor nieuwe vestigingen gerelateerd werden aan de plaats/streek van herkomst van de kolonisten, in het geval van Anselme de Bra en Hezelo van Angeldorf de regio tussen Maas en Rijn. Bij een van mijn eerste reizen door Transsylvania nam ik in 1998 de trein van Cluj-Napoca naar Hunedoara. Vlak vóór het centraal station van Alba Julia stopte de trein bij het stationnetje Bărăbant. Voor een Brabander natuurlijk een verrassende gebeurtenis. Navraag in Hunedoara leverde het volgende resultaat op: Bij Bărăbant lag, volgens documenten, de villa Brabanthia, gesticht door Vlamingen.



Sighișoara

Nu nog, wanneer Duitstalige Roemenen ruzie maken in hun dialect, voegen landgenoten wanneer ze het gekrakeel moe zijn hen toe: ‘Ga terug naar Vlaanderen, waar je vandaan komt!’ Dat brengt ons op de overeenkomst tussen de verschillende Duitse dialecten in Transsylvanië en de dialecten/talen in de landen van herkomst van de kolonisten. Onder taalkundigen en historici heerst nu een consensus over die landen van herkomst. Lotharingen, het Rijnland en de Moezelstreek zijn toch wel de voornaamste oorsprongsgebieden.¹⁶ Ook Luxemburg wordt vermeld (vgl. noot 3). De ‘Zuidelijke Nederlanden’ worden eveneens als herkomstgebied genoemd, waarbij gekeken is naar taalovereenkomst en uitingen op het gebied van folklore en gewoontes. Zo komen er in Saksische dialecten in Transsylvanië woorden voor die niet in het Duits bestaan, maar wel gebruikt werden en worden in Brabant, Limburg en Vlaanderen. Op oude kadastrale kaarten komen typische Vlaamse termen als ‘voorling’ voor. Gedetailleerde conclusies met betrekking tot Brabant, Limburg en Vlaanderen als herkomstgebieden van de Zevenburgse kolonisten kunnen nog niet getrokken worden omdat er veel meer onderzoek nodig is. Voor dat onderzoek is nog weinig belangstelling. Je moet al heel geïnteresseerd zijn in de (oud)neerlandistiek en de relatie met de dialecten in Transsylvanië, wil je je aan dit minutieus onderzoek gaan wagen.¹⁷

Sighișoara

Sighișoara, met een inwoneraantal van 32.000, ligt aan de rivier de Târnava Mare en is de best bewaarde middeleeuwse vestingstad van Roemenië. Met recht wordt de stad daarom ‘de parel van Transsylvanië’ genoemd. Sighișoara bestaat uit twee delen. De middeleeuwse burcht werd gebouwd op de top van een 429 meter hoge heuvel en staat bekend als de ‘Citadel’. Op de top van de heuvel bevindt zich de Lutherse Bergkirche (voor het eerst vermeld in 1350) en het Evangelisch Gymnasium. Kerk en school zijn te bereiken via een overdekte houten trap uit 1662, die bekend staat als de Scara Școlarilor, de Trap van de schoolkinderen of de Trap van de geleerden. Het lagere gedeelte van de stad ligt in de vallei van de Târnava Mare. De discussie rond betekenis en herkomst van de naam van de stad wordt nu al eeuwenlang gevoerd. Dat heeft vooral te maken met de invalshoek van de onderzoekers. Roemeense onderzoekers hechtten er aan de naam in verband te brengen met hun ‘Roemeinse’ verleden. Hongaarse onderzoekers hielden vast aan een Hongaarse oorsprong en onderzoekers vanuit de Duitstalige gemeenschap in Transsylvanië zochten de herkomst in de ‘Heimat’. Dat had (en heeft soms nog) te maken met het uitgangspunt: ‘Wij waren hier het eerst, dus het land is van ons.’, een uitgangspunt dat in Oost-Europa nog steeds voor conflicten en spanningen zorgt. De laatste de-



Gymnasium en Lutherse bergkerk

cennia, na de val van Ceaușescu, is de discussie wat serener en wetenschappelijker gevoerd. Lange tijd werd vastgehouden aan wat genoemd werd de oorspronkelijke naam: *Castrum Sex*, of *Castrum Sax*. Sighișoara zou de kleinste, de zesde van de zeven 'Bergen' of 'Burchten' zijn geweest. Het mocht de titel 'Castrum' voeren omdat in de nabijheid van de plaats een Dacische nederzetting/fort uit de 3^e eeuw A.C. aangetroffen zou zijn, Sandova genaamd. De naam 'Castrum Sex' duikt voor het eerst op in een oorkonde (gedateerd in 1280) en wordt toegeschreven aan een kroniekschrijver aan de Hongaarse koninklijke kanselarij. Historici als Nussbacher tonen aan dat deze notities van de kroniekschrijver pas rond 1320 gemaakt kunnen zijn.¹⁸ Anderen wijzen er op dat 'Castrum Sex' op z'n minst merkwaardig Latijn is. Het enkelvoud 'Castrum' wordt meestal in de meervoudsvorm 'Castra' gebruikt om een legerkamp aan te duiden. Bovendien zou het dan toch minstens grammaticaal correct als 'Castrum Sextum' beschreven moeten worden. Hoe het ook zij: de oudst bekende vermelding van Sighișoara treffen wij aan in een pauselijke brief van 20 maart 1298 waarin een privilege wordt verleend aan de Mariakerk in 'Schespurch'.¹⁹ In 1309 gebruikt de pauselijke gezant in een brief de benaming *Schesburg*. In 1406 duikt in Wenen de variant *Schessberg* op, wanneer een inwoner van Sighișoara zich inschrijft als student aan de universiteit aldaar.



De overdekte houten 'Scholierentrap' uit 1662, de toegang tot de Lutherse bergkerk en het Evangelisch Gymnasium.



De ingang van de klokkentoren, ooit de toegangspoort tot Sighișoara.



De markt, het pad naar de binnenstad.



Opgang naar het Grote Plein

In 1442 wordt op eenzelfde inschrijfformulier voor de Wener universiteit ‘*Schaesburg*’ als schrijfvariant aangetroffen.²⁰

Op grond van deze documenten mag aangenomen worden dat de meest oorspronkelijke naamgeving van de stad van ‘Duitse’ origine is. De Hongaarse en later Roemeense tenaamstelling is daarvan afgeleid. Het ligt dus voor de hand om, wanneer men op zoek gaat naar de betekenis van deze naam, te kijken naar equivalente, op zijn minst gelijkkluidende tenaamstellingen in het ‘land van herkomst’ van de kolonisten.

Verschillende onderzoekers zoals Van der Elst, Schuller en Roth (zie de noten 6 en 16) wijzen met enthousiasme op de treffende overeenkomst tussen de naam ‘Sighișoara’ en ‘Schaesberg’. Schuller is verbonden aan het Siebenbürgen-Instituut, dat gevestigd is in Schloss Horneck in Gundelsheim am Neckar, in de buurt van Heilbronn (Dld.). Roth publiceert met regelmaat over de geschiedenis van de ‘Siebenbürger Sachsen’ in de ‘Schäßburger Nachrichten’. Zowel het Siebenbürgen-Instituut als de Schäßburger Nachrichten zien zichzelf als de behouders van de cultuur van de Duitstalige gemeenschap in Roemenië. Men doet veel onderzoek naar de ‘Saksische cultuur en geschiedenis’ in Roemenië en ondersteunt de Duitstalige gemeenschappen in Transsylvanië die, ofschoon in aantal sterk teruggelopen, nog zeer levendig zijn. Bij een laatste bezoek in 2012 met een groep van 30 mensen uit onze regio, werden we in BIRTHÄLM (Roemeens: Biertan) ontvangen door een jonge vrouwelijke gids, die ons in voortreffelijk Duits vertelde drie maanden daarvoor in de Duitstalige Lutherse Kerk van BIRTHÄLM ‘frisch geheiratet’ te zijn.

Laten we de redenering van Schuller volgen.²¹ Het huidige Sighișoara is een stad die gelegen is op een hoge heuvel, waarop een versterkte burchtkerk staat als bescherming tegen en wijkplaats voor invallen van Ottomaanse legers. Vanaf die hoge burcht voert een steile helling naar de rivier de Târnavă. Schuller constateert vervolgens dat in het Rijnland plaatsnamen voorkomen als ‘Scheeßberg’. De verklaring voor het woord ‘Scheeß’ zoekt hij in ‘Schieß’, ‘steile helling’ en ‘Sches’, met eenzelfde betekenis. Met de nodige gretigheid duikt hij vervolgens op het Limburgse ‘Schaesberg’. Na eerst vermeld te hebben dat dit heuvellandschap wel ‘Nederlands Zwitserland’ genoemd wordt, benoemt hij de ‘Berge’ in Schaesberg: Lichtenberg, Bousberg en Wilhelminaberg, waarop de langste kunstskibaan van Europa is aangelegd. Steile hellingen dus, in zijn visie. Ten slotte verwijst hij naar een ‘Schaesberg’ bij Homburg in de Belgische provincie Luik.

Schuller vervolgt zijn bewijsvoering met een exposé over de toevoegingen *-burg* en *-berg*, die beide naar

zijn mening uitwisselbaar gebruikt worden. Hij illustreert deze uitwisselbaarheid aan de hand van voorbeelden, waarbij het gaat om steden uit Siebenbürgen: sieben Bürge en sieben Berge, bijvoorbeeld *Clusenberg* en *Klausenburg* met betrekking tot het huidige Cluj-Napoca. Zo spraken de 'kolonisten van Sighișoara' over de 'Burg', hun 'Schesburg'. Schuller besluit zijn onderzoek met de conclusie dat de kolonisten hun naamgeving uit het moederland hebben meegenomen, zoals bij zoveel plaatsnamen gebeurd is. Hij concludeert dan ook als volgt:

- De plaatsnaam Schässburg is met hoge waarschijnlijkheid van 'Duitse' afkomst en door de eerste kolonisten in de 13^e eeuw meegebracht;
- De naam is samengesteld uit het grondwoord 'Burg' of, vervangend, 'Berg' en het bepalend woord 'Sches', 'steile helling' of 'scheiding';
- De plaatsnaam kan verklaard worden als 'Burcht op een steile berg'.

Verwijzingen naar 'Schaes' of 'Schiess' in de betekenis van 'steile helling' zijn er in Zuid-Limburg en het naburige Rijnland niet veel en als ze al voorkomen, dan is de betekenis niet altijd eenduidig. In de gemeente Wachtberg, zo'n 20 km ten zuiden van Bonn, bevindt zich een straat, 'Am Scheeßberg' genaamd. Onderzoekers ter plaatste geven geen eenduidige verklaring. Zij wijzen enerzijds op de betekenis van 'Scheeß' of 'Schieß' als 'einen steilen Hang' (waarin ze Dittmaiers *Rheinische Flurnamen Lexicon* volgen), anderzijds op een andere historische verklaring, vooral in relatie met de woorden 'Bahn' of 'Graben' die gaat in de richting van een schietbaan, waar schutterijen hun schietoefeningen hielden. Het woord 'Schießen' klinkt in het Rijnlandse dialect als 'Scheeßen'.²²

De verwijzing naar het Nederlands-Limburgse Schaesberg is op z'n minst uiterst problematisch. Oorspronkelijk heette Schaesberg *Gen Scheid* of *Gen Scheijdt*, dat in het dialect gebruikt wordt om een *Scheid*, scheiding aan te geven. Of er sprake is van een politieke of geografische scheiding is nog steeds onderwerp van discussie, alhoewel men meer en meer neigt naar een geografische aanduiding.²³ Er is geen taalkundig verband tussen *Schaesberg* en *Schei(d)t*, omdat het wat betreft *Schaesberg* om een importnaam gaat.²⁴ Verder vinden we in geen enkel document de verbinding tussen 'Scheid/Scheijdt' en 'Berg/Burg'.

De naam *Schaesberg* voor de gemeente is afkomstig van de familie Von Schaesberg, die vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw in en bij het dorp Gen Scheet kasteel en landerijen in eigendom had. Het kasteel werd door hen Schaesberg genoemd en die naam is achtereenvolgens op de heerlijkheid (17^e eeuw) en op de gemeente (1815) overgegaan.



De Touwslagerstoren is de oudste wachttoren van Sighișoara.



Bewegende figuren van het uurwerk in de klokkentoren.



Begraafplaats bij de Lutherse bergkerk



Familiëgraf van de architecten- en fabrikantenfamilie Letz

In 1381 vinden we een eerste vermelding in documenten van ene Johan van Schaesberg, leenman van zes bunder land 'In gheen Scheyt' en van de hoeven Leenhof en Kakert. De vermelding staat in het register Leenhof van Valkenburg. Dit is de oudste schriftelijke vermelding met betrekking tot de relatie tussen de benaming van het huidige grondgebied 'Schaesberg' met de familie Von Schaesberg.²⁵ Wanneer we deze gegevens vergelijken met de ons bekende gegevens over het ontstaan van het 'Roemeense Schäßburg', dan is er slechts één conclusie mogelijk: er is geen directe link tussen Schäßburg en het Limburgse Schaesberg. Immers, van het Roemeense Schäßburg is volgens schriftelijke bronnen sprake vanaf de 13^e eeuw. 'Schaesberg' als benaming voor heerlijkheid en gemeente dateert pas uit respectievelijk de 17^e en de 19^e eeuw.

Hoe zit het dan met de relatie tussen de familienaam '(Von) Schaesberg' en 'Schäßburg'? In 1239 wordt de naam *Hermanus Scheifberg* vermeld in het dodenregister van het Klooster Mariengarten te Keulen als schenker van een misgewaad.²⁶ In de 13^e en 14^e eeuw wordt de naam weergegeven als: De Schaisberg, De Scosberg, Von Schaesberg, De Scaepsberghe, Von Schafsparg, Schoitzberg, Schafisberg en Scholzbergh.²⁷ In 1406 krijgt Wilhelm van

Retersbeck van de Aachener Magistraat toestemming om een waterloop te leiden vanuit de bron op de Vismarkt 'bis op onse erve zo Schaefsberch onder die smede gelegen'. Rond 1420 gaat Wilhelm van Retersbeck zichzelf 'Von Schaesberg' noemen.²⁸ Uit al deze benamingen concludeert Schrijnemakers dat de betekenis van de naam niet anders kan zijn dan 'schaapsberg' of 'schapenberg' en dat het aldaar wonende geslacht zich ooit naar het toponiem gevoegd heeft: 'de familie Van de Schapenberg'.²⁹ Geen enkele bron maakt melding van het vertrek van een Van Schaesberg richting Transsylvanië. Was er van een vertrek in den vreemde bij de Van Schaesbergs sprake geweest, dan zou dat ergens vermeld staan. Immers, het geslacht was er bekend genoeg voor. Bovendien: de naarstige 'Saksisch-Roemeense' vorsers naar hun wortels in de landen van herkomst van de kolonisten koppelen in geen enkele studie, voor zover bekend, de naamverklaring van Sighișoara/ Schäßburg aan de verklaring 'Schapenberg'.

Misschien is er een eenvoudige verklaring voor de naam Schäßburg. Er is sprake van een burcht, dat is evident, die heeft bestaan en er zijn restanten van gevonden. Vlak bij Schäßburg loopt de Schaaserbeek. Kan het niet zijn, dat Schäßburg

gewoon zijn naam ontleend heeft aan ‘Burcht/berg aan de Schaas’? Volgen we Dittmaier (vgl. noot 22) dan wordt het helemaal interessant omdat Schäßburg op een bergrug ligt tussen de vallei van de Târnavă en de vallei van de Schaaserbeek. Voor etymologen verplaatst zich nu het probleem: want waar komt de naam ‘Schaas’ dan vandaan?³⁰ Is er dan tóch een verband met *Scheijdt*? Meer vragen dan antwoorden.

Conclusie

Kijken we naar de in de inleiding gestelde vraag, namelijk of er een link is tussen het Limburgse Schaesberg en het Roemeense Schäßburg, dan kan het antwoord kort zijn. Het is nergens aangetoond dat Schaesberg zijn naam gegeven heeft aan Schäßburg of dat het geslacht Von Schaesberg iets te maken heeft met de stichting van het stadje. Het is

ook, gezien de data, onmogelijk. Schäßburg bestond al eeuwen voordat Schaesberg zijn naam kreeg. Een directe link tussen beide plaatsen is er dan ook niet, ook al is dat vrij recent nog beweerd.³¹

Het is duidelijk dat er relaties zijn tussen de Transsylvaanse kolonisten uit de 12^e en 13^e eeuw en de hierboven genoemde landen/gebieden: Rijn- en Moezelstreek, Vlaanderen Brabant en Limburg. De relaties zijn op te maken uit overeenkomsten in taal, naamgeving, gebruiken en gewoonten. Op enkele van deze overeenkomsten is gewezen, maar het valt buiten de vraag en het bestek van dit artikel om er hier uitvoerig op in te gaan.

Het blijft wel uitermate interessant om hier verder onderzoek naar te doen. Dat onderzoek vindt onder andere plaats aan de universiteiten van Braşov en Sibiu, waarbij men overigens meer interesse toont voor de ‘Duitse’ wortels dan voor die uit de Lage Landen.

Noten

- Henri Pirenne, *De Middeleeuwen. Economische en sociale geschiedenis* [Antwerpen/Amsterdam 1948], 79 vv.
- Z.R. Dittrich, *Het verleden van Oost-Europa. Maatschappelijke en culturele dynamiek tot het einde der Middeleeuwen* [Zeist/Arnhem 1963], 149.
- Toen de Groothertog van Luxemburg in 2007 Sibiu bezocht, dat toen samen met de stad Luxemburg Culturele Hoofdstad van Europa was, kon hij met de mensen in het plaatselijk dialect van Sibiu converseren.
- Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. Bron: http://sibiweb.de/gesch/geschichte_der_siebenbuenger_sachsen.php. Geraadpleegd 23 januari 2016.
- Voor een volledig overzicht van deze ‘kerkforten’ zie: H.Fabini, *The Church-Fortresses of the Transylvanian Saxons* [Sibiu, 2010].
- Jean-Paul Van der Elst, *De Lage Landen in Transsylvanië. Het aandeel van Nederlanders, Vlamingen en Walen in de kolonisering van Transsylvanië (11^{de}-12^{de}-13^{de} eeuw)* [Merchtem, 2012]; *One Hezelo left for Hungary*, <http://www.revistatransilvania.ro/arhiva/2008/pdf/numarul1/art04.pdf>; *The crusades and the migration movement towards Transylvania*, [http://www.revistatransilvania.ro/arhiva/2008/pdf/numarul1/art03.pdf](http://www.revistatransilvania.ro/arhiva/2004/pdf/numarul6/art6; Flemings? Germans? Waloons?).
- Recueil des chartes de l'Abbaye de Stavelot-Malmédy. Tome I* [S0137] Date: 1103; Page: Chartre 133; Source text: Anselme de Bra, homme libre (liber ex liberis genitus), en partant en croisade pour la Hongrie, remet ainsi que ses fils, l'église de Bra qu'il tenait en bénéfice du monastère de Stavelot et à l'abbé Folmar, en échange de XII marcs. Bron: <http://deblier.dyndns.org:8080/pp1/5/b/ab16d4fe68f2ae564b0b6d972b5.html>. Geraadpleegd 23 januari 2016.
- Angelsdorf maakt deel uit van de gemeente Elsdorf (Rhein-Erft Kreis, Nordrhein-Westfalen), ongeveer dertig kilometer ten westen van Keulen.
- ‘Anno Dominice incarnationis MCXLVIII Godescalcus de Anchelstorph cum ibidem viginti propria haberet iugera cum curte una, dedit ea ecclesie et receptus est hic in communi fraternitate. Ibi quoque vendidit ecclesie novem iugera cum curte una quidam Hezelo profectus in Ungariam, ubi finivit et vitam. Werenzo dedit ibidem ecclesie iugerum terre; unde hec triginta sunt ecclesie libera’. Vertaling: ‘In het jaar van de menswording des Heren 1148 schonk Godschalk van Angelsdorf die daar twintig morgen met een hoeve in eigendom bezat, deze aan het klooster en is hier opgenomen in de gemeenschap der broeders. Ook verkocht een zekere Hezelo daar negen morgen land met een hoeve aan het klooster. Hezelo vertrok naar Hongarije, waar hij is overleden. Werenzo schonk aldaar één morgen land aan het klooster; en zo behoren deze dertig morgen land het klooster geheel vrij toe’. L. Augustus en J. Jamar, *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade. Tekst en vertaling* [Maastricht 1995], 196v.
- Onder andere Karl Kurt Klein, ‘Anselm von Braz und Hezelo von Merksteine, die ersten Siebenbürger Sachsen’, in: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 14 [1965] 160-167. Zie verder voor deze discussie over de ‘achternaam’ van Hezelo: Gündisch o.c., noot 4.
- Jean-Paul van der Elst, *One Hezelo* (vgl. noot 6), 16v.
- Augustus en Jamar, 184-193.
- Dittrich o.c., 149.
- O.a. door Klein, maar hij geeft er geen bewijs voor, vgl. Gündisch o.c., 9.
- Jean-Paul van der Elst, *One Hezelo* (vgl. noot 6), 19.
- A. Schuller, *Die Sprache des siebenbürgisch-säksischen Volkes*, <http://www.sibiweb.de/mundart/sprache.php3>. Geraadpleegd 23 januari 2016.
- D. Wörtel, ‘Kende Dracula Oudnederlands?’, in: *Neerlandia/Nederlands van Nu*, 2005/3, 44-46.
- Gernot Nussbächer, ‘War Schäßburg die sechste Burg?’ Zu einer neuen Erklärung des Ortsnames der Kockelstadt.; in: dez., *Aus Urkunden und Chroniken IV*, [Kronstadt (Braşov) 1994], 138.
- Walter Schuller, ‘Medwisch und Schespurch ob der Kukul. Ein Beitrag zur Onomastik Siebenbürgens’, in: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 32 [2009], Heft 1, 70-77, 75. Dit artikel is een uitbreiding van: Walter Schuller, ‘Schespurch ob der Kukul... Zur umstrittener Etymologie zweier siebenbürgische Namen’, in: *Schäßburger Nachrichten*, 1 Dezember 1999, 15-18. Vgl. ook Mariana Borcoman, ‘Characteristics of the towns in the Upper Seat of Sighişoara’, in: *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, Vol. 4(53) 1,(2011), 149-154. Ook: Walter Roth, ‘Aus der geografischen Namenkunde von Schäßburg’, in *Schäßburger Nachrichten*, 30 maart 1995, 12-15.
- Schuller [2009] o.c. 75.
- Schuller [2009].
- Aldus dr. Barbara Hausmanns van de gemeente Wachtberg in een mail van 13 februari 2014.
- J. Jongen, ‘Schaesberg’, in: *LvH*, 11 [1961], 117-138, 121; Jongen spreekt over ‘t scheet’ als de scheiding tussen de stam van de Ubiërs en die van de Sunikers, zo ook L. van Hommerich, ‘Schaesberg in het licht der historie’, in: *LvH* 18 [1968] 52-56, 54. Dittmaier spreekt over een “Bergiedel: die bewaldeten (oder ehemals bewaldeten) Erhöhungen zwischen zwei Tälern”: H. Dittmaier: *Rheinische Flurnamen* [Bonn 1963], 262.
- M. Schrijnemakers, *Codex Nederlands-Limburgse toponiemen. 1160 Nederzettingen, 1425 bronnen* [Geleen 2014], 391.
- Jongen [1961], 117.
- L. Peters, *Geschiede des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisierung. Ein Beitrag zur Erforschung der interterritorialen Verflechtungen des rhein-maasländischen Adels* [Assen 1972], 9.
- Peters [1972], passim.
- Peters [1972], 7.
- Schrijnemakers [2014], 391.
- Roth o.c., 13.
- B. Jager, ‘Zuid-Nederlandse sporen in Transsylvanië’, in: *Roemenië Magazine*, Editie 32, Winter 2014, 26-28, 27.

FRANS M. GERARDS

Dr. Frans M. Gerards is lid van de redactie van *MijnStreek* en bestudeert de geschiedenis van de regio Oostelijk Zuid-Limburg.

Orangistische scherpslijpers in de Heerlense Schepenenbank [1789]

In de Heerlense schepenenbank zaten in 1789 twee felle orangisten, de luitenant-schout mr. Jan Willem Heldewier en de secretaris van de schepenenbank Abraham Jacob de Jacobi. Orangisten waren, in tegenstelling tot de patriotten, toegewijd aan het stadhoudelijke bewind van het huis van Oranje. Dat het hier twee orangistische *diehards* betrof kan worden afgeleid uit de activiteiten die ze ondernamen tegen mr. Willem Hendrik van Panhuys, heer van kasteel Haeren in Voerendaal en ‘*Rentmeester der Domeinen in de drie Staatsche landen van Overmaas*’. Samen met een drietal Maastrichtse orangisten probeerden ze Van Panhuys te betrappen op patriottische sympathieën. Zo zou hij op zijn kasteel in Voerendaal onderdak hebben geboden aan een veroordeelde en verbannen patriottische officier. De acties van de luitenant-schout en de secretaris waren er primair op gericht om Van Panhuys bij zijn principalen, met name de Staten-Generaal, in diskrediet te brengen in de hoop dat hij uiteindelijk zijn broodwinning zou verliezen. In deze bijdrage worden de ‘methoden’ beschreven waarvan de luitenant-schout en de secretaris zich bedienden. Eerst wordt beknopt de affaire beschreven waardoor Van Panhuys in diskrediet dreigde te worden gebracht. Ook de politieke achtergrond van deze affaire wordt belicht.

Voorgeschiedenis

In 1770 kocht de Maastrichtse magistraat mr. Willem Hendrik van Panhuys van de rijke, Vaalse lakenfabrikant Johan Arnold van Clermont het ernstig in verval geraakte kasteel Haeren in Voerendaal. Dankzij deze aankoop en de daaropvolgende restauraties van Van Panhuys, werd kasteel Haeren van de ondergang gered.¹

In 1789 raakte Haeren echter dusdanig in opspraak dat dit Van Panhuys noodlottig dreigde te worden. Hij werd er namelijk van beschuldigd dat hij in juni 1788 op zijn kasteel in Voerendaal veertien dagen lang onderdak zou hebben geboden aan de wegens desertie veroordeelde kolonel Rogier baron Suljard de Leeftael. Deze hoge officier, die politiek gezien een fervente aanhanger was van het patriottisme, was door de allerhoogste regeringsinstanties van de Republiek, de Staten-Generaal en de Raad van State, veroordeeld wegens hoogverraad. Omdat hij was verbannen, mocht hij het grondgebied van de Republiek waartoe ook Voerendaal behoorde, nooit meer betreden.

Door de verbannen kolonel in Voerendaal op zijn kasteel een schuilplaats te bieden, had Van Panhuys de door de allerhoogste regeringsinstanties uitgesproken veroordeling in feite aan zijn laars gelapt. Voor de Staten-Generaal en de Raad van State was dat onacceptabel. Met name Van Panhuys kon zich zoiets niet veroorloven. Als hoge ambtenaar was hij namelijk in verschillende functies direct door de Staten-Generaal benoemd en beëdigd, waardoor hij in feite in dienst was van de Staten-Generaal.² Deze uitermate vileine en beschadigende beschuldiging jegens Van Panhuys werd geregistreerd vanuit Maastricht. In deze stad bevond zich de meldkamer en het zenuwcentrum van een complot dat, gedreven door tomeloze haat, maar één doel voor ogen had: de totale vernietiging van Willem Hendrik van Panhuys en zijn gezin. Met name de Maastrichtse vice-hoogschout Jan Hubert van Slijpe, de luitenant-kolonel Jan Anthony Christiaan de Salve de Bruneton en de notaris Johan Hendrik Rooth zetten alles op alles om Van Panhuys ten val te brengen.³



Kasteel Haeren in Voerendaal



mr. Willem Hendrik van Panhuys



Jan Hubert van Slijpe

Om de haat- en lastercampagne tegen Van Panhuys extra kracht bij te zetten gingen de samenzweerdere op zoek naar getuigen. Deze moesten de bewijzen leveren dat de van hoogverraad beschuldigde kolonel zich inderdaad veertien dagen lang op kasteel Haeren had schuilgehouden. De zoektocht naar getuigen voerde hen naar Klimmen. Daarvoor hadden ze twee redenen. De eerste reden was heel simpel dat ze daar toevallig contacten hadden. De tweede reden was dat Klimmen dichtbij kasteel Haeren lag. Dankzij deze ligging, zo dachten de samenzweerdere, moesten er zeker in Klimmen mensen te vinden zijn die de veroordeelde kolonel op Haeren met eigen ogen hadden gezien.

Geheel te goeder trouw en voor een habbekrats lieten daarna twee Klimmenaren zich door de Maastrichtse samenzweerdere voor hun karretje spannen. De een was een zelfstandige keuterboer, de ander een paardenknecht die bij de pachter van Haeren had gewerkt.⁴ De keuterboer beweerde, dat hij de verbannen kolonel had gezien toen deze met zijn koets door Klimmen was gereden op weg naar Haeren. De paardenknecht beweerde de kolonel op

Haeren te hebben gezien toen hij daar een wandeling maakte. Toen het erop aankwam, konden beide getuigen deze beweringen echter niet voldoende hard maken.

Achteraf betaalden zij daarvoor een zeer hoge prijs. Beide Klimmenaren werden verbannen. Het grondgebied van de Republiek mochten ze nooit meer betreden. Bovendien bracht deze affaire vanwege de vele geruchten niet alleen in de Klimmense gemeenschap maar ook in Voerendaal de nodige spanning, angst en onrust teweeg. Tenslotte gingen ook de Maastrichtse samenzweerdere niet vrijuit en werden ook zij zwaar gestraft.

Politieke achtergrond

De hierboven genoemde affaire had een politieke achtergrond. De jaren tachtig van de 18^e eeuw waren namelijk politiek gezien de jaren van de patriotische revolutie. Het patriottisme was een nieuwe politieke ideologie van een bewust geworden burgerij die meer politieke rechten opeiste. Met name de hervormingsgezinde patriotten eisten meer democratische rechten. Een vooraanstaande patriot zei het krachtig als volgt: *‘Vernietigd zij alle voorrecht op geboorte, vermogen of bezitting gegrond. Als burgers van eene maatschappij behoort aan ieder, zonder onderscheid, dezelfde aanspraak op achting, aanzien, ambten, bevordering. Alleen verdienste moet beslissen’*.⁵

Een van de belangrijkste hinderpalen op weg naar een meer democratisch bestel was voor de patriotten het stadhouderschap van de Oranjes was de erfelijk stadhouderschap van de Oranjes was de patriotten een doorn in het oog. Daarom richtten ze herhaaldelijk hun giftige pijlen op stadhouder Willem V. Ze versleten hem niet alleen voor een tiran, maar zagen in hem zelfs de ‘nieuwe Alva’.

In de periode tussen de zomer van 1786 en het najaar van 1787 bereikte de aanhang van de patriottenbeweging een hoogtepunt. De Republiek raakte geleidelijk aan verwickeld in een burgeroorlog. Steeds duidelijker tekenden zich twee kampen af. Het machtige Holland, Overijssel en Groningen waren patriottisch, Zeeland en Gelderland waren oranjegezind, Friesland en Utrecht waren verdeeld.⁶ Binnen vrijwel ieder gewest, ja iedere stad en ieder dorp, was partijstrijd.

Te midden van deze schermutselingen en dreigende oorlogstoestand ondernam de echtgenote van Willem V, de kordate Pruisische prinses Wilhelmina, op 28 juni 1787 een tocht van Nijmegen naar Den Haag. Daar hoopte zij een tegenbeweging voor Oranje op de been te brengen.⁷ Onderweg, bij Goejanverwellesluis, werd de prinses echter door de patriotten herkend en tegen gehouden. Zonder toe-



Aanhouding van Prinses Wilhelmina bij Goejanverwellesluis

stemming van de Staten van Holland weigerde men de prinses verder te laten gaan.

Voor de broer van de prinses, de Pruisische koning Frederik-Willem II, was de maat nu vol. Voor hem stond nu de eer van het huis Hohenzollern op het spel. Na lang aarzelen besloot de Pruisische koning in september 1787 de Republiek binnen te vallen en het stadhoudelijke regime in ere te herstellen. Onder het geweld van de Pruisische legermacht viel de patriottische verdediging als een kaartenhuis in elkaar. Om aan de chaos, vernielingen en wraakzucht van de daaropvolgende Oranjeterreur te ontkomen, sloegen duizenden patriotten op de vlucht. De meesten van hen trokken naar Noord-Frankrijk.

Pro- en antipatriottische sentimenten speelden ook een rol in de schepenbank van Heerlen. Illustratief daarvoor is een voorval dat in Heerlen plaats vond op zondag 15 juli 1787.⁸ Op die dag zaten twee Nieuwenhagenaren in de herberg van Paulus Dirks aan de Heerweg hun brandewijn te drinken toen twee andere gasten binnenkwamen. Deze waren echter niet welkom omdat zij geen patriot zouden zijn. In de herberg brak daarna een grote vechtpartij uit. De luitenant-schout van Heerlen, Jan Willem Heldewier, stelde hiernaar een gerechtelijk onderzoek in.

Veel groter echter waren de tegenstellingen in het overwegend stadhoudelijk gezinde Maastricht.⁹ In deze stad richtten fanatieke orangisten, zoals de eerdergenoemde Van Slijpe, De Salve de Bruneton

en notaris Rooth, hun pijlen vooral op Willem Hendrik van Panhuys. Volgens hen hield Van Panhuys er patriottische sympathieën op na en had hij op zijn kasteel in Voerendaal veertien dagen lang onderdak geboden aan de veroordeelde en met verbanning gestrafte patriottische kolonel Suljard de Leeftael. Ofschoon Van Panhuys deze beschuldigingen in alle toonaarden ontkende, kregen zijn hierboven vermelde vijanden ferme steun vanuit de Heerlense schepenbank. Met name de luitenant-schout van Heerlen, Jan Willem Heldewier, en de op de Doom in Welten wonende secretaris van de schepenbank, Abraham Jacob de Jacobi, ontpopten zich als felle orangisten die er alles aan deden om Van Panhuys het leven zuur te maken.

Jan Willem Heldewier

Jan Willem Heldewier was van 1770 tot 1792 luitenant-schout van Heerlen. In 1769 was hij gehuwd met Jeanne Sybille Vignon. Mr. Willem Daniël Vignon was zijn zwager. Omstreeks 1789 volgde Heldewier zijn zwager op als luitenant-drossaard van Staats-Valkenburg. Heldewier was tevens een zwager van de aartsvijand van Van Panhuys, de luitenant-kolonel De Salve de Bruneton. Deze laatste was gehuwd met Heldewiers zus, Arnolde Elisabeth. De Salve de Bruneton had een bloedhekel aan Van Panhuys. In de Grote Sociëteit van Maastricht schold hij hem bijvoorbeeld publiekelijk uit voor *'Schoelje*



Kasteel Vaeshartelt in Maastricht

en *Canaille*’, ofschoon een dergelijk gedrag volgens de regels van de Sociëteit streng verboden was.

Achterklap

Op 8 oktober 1788, dus nog voordat de hierboven genoemde affaire een rol speelde, trad de luitenant-schout van Heerlen al naar buiten met een klacht tegen Van Panhuys.¹⁰ Uit *‘Liefde der Waerheid’* en in aanwezigheid van twee getuigen legde hij daarover een verklaring af bij de Maastrichtse notaris Johan Hendrik Rooth.

Enkele jaren geleden, zo verklaarde Heldewier, gebruikte hij op zijn buitengoed Vaeshartelt bij Maastricht het middagmaal. Hij was daarbij in gezelschap van Maximilianus Josephus Silmen, proost van het adellijk klooster van St. Gerlach, de kapelaan en zijn zwager De Salve de Bruneton met zijn echtgenote. Het precieze jaartal kon hij zich overigens niet meer herinneren.

Tijdens de maaltijd had de proost toen verteld dat hij enige tijd geleden een meningsverschil had gehad met Van Panhuys over de betaling van tolgeden. De proost was namelijk van mening dat *‘het klooster van St. Gerlach vry end exempt was van den Tholl ende van de Barrières’*.

Van Panhuys had dit echter op hoge toon bestreden terwijl hij zich had laten gelden door op zijn strepen te gaan staan. De proost had daarop gereageerd met de woorden: *“Og, ik weet den Weg nae den Haag ook, en ik kenne de Heeren Staaten wel en zij ken-*

nen my ook wel!” Van Panhuys zou daarop hebben geantwoord: *“Wat Staaten, dat syn maar Borgers, ik ben den Staat, ik regeer hier het Land, en zoo als ik het wil hebben moet het geschieden!”* Aan deze verklaring voegde Heldewier toe, dat de proost ten alle tijden bereid was om over dit incident een officiële verklaring af te leggen.

Dat laatste klopte echter niet. Sterker nog, de proost was er achteraf niet gelukkig mee dat Heldewier dit verhaal naar buiten had gebracht. Dit kan worden afgeleid uit het feit dat hij het nodig vond om op 2 februari 1789 hierover een nadere verklaring af te leggen bij notaris Johan Matthieu Schreurs te Roermond. In die verklaring gaf hij toe met Van Panhuys een meningsverschil te hebben gehad. De proost was namelijk van mening geweest dat het klooster van St. Gerlach, gelegen in het Land van Valkenburg, vrijgesteld was van de betaling van tolgeden. Van Panhuys was het daarmee niet eens geweest. De proost verklaarde verder dat hij tijdens een gezamenlijke maaltijd op Vaeshartelt daar inderdaad over had gesproken. Maar hij ontkende ten stelligste dat hij in negatieve zin over Van Panhuys zou hebben gesproken. Bovendien was hij teleurgesteld dat een informeel tafelgesprek op deze wijze naar buiten was gebracht.¹¹

Spionage

Op 1 en 2 maart 1789 was Heldewier met zijn zoon, de schepen Gerard Anton Johannes, zogenoemd voor zaken in Luik. Ze waren daar in gezelschap

schap van de Maastrichtse notaris Hendrik Willem Crahay.¹² Waar het hen in feite om te doen was, was Van Panhuys. Het gerucht deed namelijk de ronde, dat Van Panhuys in Luik nog geheime contacten zou hebben gehad met de verbannen ex-kolonel, Suljard de Leeftael. Die contacten zouden hebben plaatsgevonden in de herberg 'Le Canal de Louvain'. Om dat bevestigd te krijgen, namen vader en zoon Heldewier, inclusief de notaris, in Luik hun intrek in 'Le Canal de Louvain'.

Na het avondeten raakte het drietal daar in gesprek met de herbergier Martinus Lochmans en zijn vrouw Maria Michiels. Op een gegeven moment brachten vader en zoon Heldewier de patriotten ter sprake. Ze vroegen de herbergier of de verbannen ex-kolonel Suljard nooit bij hen had gelogeed en of hij toen geen bezoek uit Maastricht had gekregen. De herbergier bevestigde dat Suljard daar inderdaad een tijdje had gelogeed. De heer Van Panhuys uit Maastricht had hem toen zeker een keer of drie vier bezocht. Hij had daar toen zelfs enkele dagen gelogeed en samen met de ex-kolonel gegeten en gedronken. Maar niet alleen Van Panhuys had Suljard bezocht. Ook andere heren uit Maastricht waren daar geweest zoals de oude betaalmeester Munix, de Luikse schepen Roemers en de heren Herding en Van den Heuvel. Deze laatste was een zwager van Van Panhuys.

Terug in Maastricht stapten vader en zoon Heldewier onmiddellijk naar notaris Rooth om van hun bevindingen te Luik een officiële verklaring af te leggen. Een kopie van deze verklaring werd opgestuurd naar Van Panhuys' principaal in Den Haag, de advocaat-fiscaal van de Generaliteit, mr. Matheus Van der Pot.

Op 29 maart vertelden Maria Michiels en haar dochter, Theresia Lochmans, hun versie van het hier boven vermelde bezoek.¹³ Beiden bevestigden dat begin maart inderdaad notaris Crahay uit Maastricht met twee heren genaamd Heldewier, een bezoek aan het hotel hadden gebracht. Ook hadden ze samen het middagmaal genuttigd. Toen ze klaar waren, liepen ze de kamer binnen waar Maria Michiels en haar dochter meestal verbleven. De heren hadden daar toen een kop koffie gedronken. Vervolgens had een van hen gevraagd of het niet in dit hotel was geweest waar de ex-kolonel Suljard zich had opgehouden. Maria Michiels had daarop geantwoord: "Ja heren, en hier logeren wel vaker heren uit Maastricht!" De heer Heldewier had toen gevraagd of daar ook weleens de heer Van Panhuys uit Maastricht bij was geweest. Maria Michiels kon zich niet meer precies herinneren wat ze op die vraag had geantwoord. Maar ze meende dat ze die vraag aarzelend met 'ja' had beantwoord.

Een paar weken later, zo ging Maria Michiels verder, op zaterdag 21 maart, was plotseling de Maastrichtse notaris Johan Hendrik Rooth het hotel komen binnenstormen. Hij wilde, op verzoek van de luitenant-kolonel De Salve de Bruneton, een officiële verklaring komen opnemen van het bezoek van Van Panhuys.

Achteraf bleek echter sprake te zijn van een misverstand. Met 'Van Panhuys' hadden Maria Michiels en haar dochter de advocaat mr. Johan Cornelis van Panhuys bedoeld. Dat was de zoon van Van Panhuys, maar niet Van Panhuys zelf. Die kenden ze niet. Van Panhuys zelf had nog nooit bij hen gelogeed, laat staan iets gegeten of gedronken. Wel had van 20 tot 23 oktober 1788 de zoon van Van Panhuys bij hen gelogeed. De ex-kolonel Suljard was toen overigens al weer vertrokken. Die had het hotel al op 12 oktober verlaten. Wie men er wel had gezien, was de zwager van de heer Van Panhuys, de heer Van den Heuvel. Die was een à twee keer tot aan de voordeur van het hotel gekomen in de tijd dat ook de ex-kolonel Suljard daar had gelogeed. Van horen zeggen wist Maria Michiels verder nog te vertellen dat, als Van Panhuys in Luik logeerde, deze altijd zijn intrek nam in het 'Hotel de Londres' dat gelegen was in de Rue Hors Château. Een zekere Dupont was daar de kastelein.¹⁴ Echter bij haar had de heer Van Panhuys nog nooit gelogeed. Martinus Lochmans onderschreef deze versie van zijn vrouw en niet het eerder opgediste verhaal van de heer Heldewier.

De luitenant-schout van Heerlen was achteraf woedend over al deze ontkenningen van Lochmans en zijn vrouw. Hij wilde het er daarom niet bij laten zitten. Aan de gerechtsbode van Heerlen gaf hij schriftelijk opdracht om Martinus Lochmans te arresteren als hij ooit in de buurt mocht komen. Een mogelijkheid daartoe diende zich aan toen Lochmans een tijdje later op weg was naar Nieuwenhagen. Aangekomen bij de landweg in de Streepte Schaesberg kwam hij de gerechtsbode van Heerlen tegen. Deze stapte op Lochmans af en vroeg hem of hij niet Lochmans was uit Luik. "Ja die ben ik", antwoordde Lochmans, "wat moet je van me?" "Ik heb orders om u te arresteren", antwoordde de gerechtsbode hem. Lochmans was daarvan echter niet onder de indruk en zei kort maar krachtig: "Loop naar de pomp met die arrestatie, daar hebben ze me in Maastricht ook al mee lastig gevallen!" Waarop de bode hem toeriep: "Je bent en blijft gearresteerd!"

Maar Lochmans liet de bode kletsen en sloeg de weg in naar Nieuwenhagen. De bode keerde daarna onverrichter zaken terug naar Heerlen.¹⁵

Abraham Jacob de Jacobi

De secretaris van de Heerlense schepenbank, eveneens een overtuigde orangist, hield er vergelijkbare methoden op na om Van Panhuys zwart te maken. Kost wat kost wilde hij het bewijs leveren dat de veroordeelde ex-kolonel zich in juni 1788 veertien dagen op Haeren had schuilgehouden. Om dat bewijs te vinden ging hij de straat op. Daar sprak hij wegwerkers aan met de vraag of ze misschien niet de veroordeelde ex-kolonel op Haeren hadden gezien. Deze praktijken van de secretaris werden naar buiten gebracht door Steven Habets uit Craubeek. Steven Habets, ook wel ‘den lammen Steven’ genoemd, was ongehuwd en ongeveer vijftig jaar. Bij de Voerendaalse notaris Swildens bracht hij op 11 juni 1789 verslag uit van zijn ervaringen.¹⁶

Een onbekende heer

Enige tijd geleden had Steven, samen met Andreas Crahay uit de Heek, werkzaamheden verricht aan de landweg in de Heek. Terwijl ze druk aan het werk waren geweest, was er een onbekende heer op hen afgekomen. Deze was mager van postuur en was te voet gekomen uit de richting van Maastricht. De onbekende heer had naar Steven Habets gewenkt en hem verzocht eens bij hem te komen. Vervolgens had hij hem gevraagd of hij vorig jaar op de kalkoven had gewerkt die tegenover kasteel Haeren lag. Steven Habets had die vraag bevestigend beantwoord.

De onbekende heer had toen een stuk papier uit zijn zak gehaald. Steven Habets zag toen dat zijn naam op dat stuk papier stond. Ook de namen van andere personen, die verleden jaar (of: het jaar daarvoor?) op de kalkoven hadden gewerkt, stonden erop genoteerd.

Vervolgens had de onbekende heer hem gevraagd of hij toen de heer Suljard niet had gezien. Steven Habets zei hem toen dat hij Suljard niet had gezien. Trouwens, hij wist niet eens wie dat was. De onbekende heer had daarop met verontwaardiging gereageerd: “*Die werklieden die met uw als toen op den kalkoven gewerkt hebben die hebben hem nog de schoenen gewischt, en gy kont hem kennen, want hij hadden een dikke neus en een Krouft op den rug*”. Steven Habets had daarop ontkennend en met stemverheffing gereageerd. Wat die heer zei, klopte namelijk niet. Als zijn collega’s iemands schoenen zouden hebben gepoetst, dan zou hem dat niet zijn ontgaan. En als ze daarvoor drinkgeld zouden hebben gekregen, dan hadden ze dat zeker met hem gedeeld. Trouwens, bij de kalkoven had hij nooit iemand gezien die voldeed aan de gegeven beschrijving.

De onbekende heer had hem vervolgens gevraagd of hij in de namiddag niet naar Welten naar het ‘*Huys den Dom*’ wilde komen. Steven Habets had dat geweigerd. Wat hij ’s morgens niet wist, zo had hij gezegd, zou hij ’s middags ook niet weten! En daarom wist hij niet wat hij op de Doom zou moeten komen doen. De volgende dag had Steven Habets het hele voorval verteld aan zijn baas, de aannemer Machiel le Mheer den Jongen uit Meerssen. Enkele dagen later bezocht de aannemer de herberg van de weduwe van Matthijs Cleyne te Klimmen. Terwijl hij daar in gesprek was, was weer die onbekende heer voorbijgekomen. Deze keer liep hij in de richting van Maastricht. Machiel le Mheer vroeg toen aan de herbergierster wie toch die heer was die zojuist de herberg passeerde. Volgens mevrouw Cleyne was dat de secretaris van Heerlen, de heer De Jacobi.

Toen Machiel le Mheer dat hoorde, verliet hij onmiddellijk de herberg en ging achter het bewuste heerschap aan. Aangekomen in de Heek, stapte hij op Steven Habets af die daar aan het werk was bij herstelwerkzaamheden aan de weg. Aan Steven vroeg hij toen of die heer die daar voorbij kwam, soms die heer was geweest die hem had uitgehoord en hem van alles had willen laten verklaren. Steven Habets bevestigde dat dit inderdaad die heer was.

Krekelsbos

Dat de secretaris Jacobi zo maar op straat mensen aansprak, werd nadien bevestigd door Servaas Oorsels. Ook hij had herstelwerkzaamheden verricht aan de landweg die van Maastricht over Klimmen naar Heerlen liep.¹⁷

Een tijdje geleden, zo vertelde hij, was hij een heg aan ’t snoeien geweest die langs zijn weiland stond dat was gelegen aan de Krekelsbos, op ongeveer een kwartier van Klimmen gelegen. Terwijl hij bezig was met snoeien, was een onbekende heer op hem afgekomen. Naar schatting was hij tussen de dertig en veertig jaar oud geweest, mager, bleek en met een lang gezicht. De onbekende heer had hem gevraagd of hij soms Servaas Oorsels was. Servaas had dat bevestigd. De heer had hem toen gevraagd of hij bij de kalkoven bij Haeren had gewerkt en of hij daar toen niet de ex-kolonel Suljard had gezien. Servaas had hem geantwoord: “*Neen Myn Heer, ik heb dien Heer Suljard nooyt gezien, en als ik op den weg heb gezien Heeren voorby gaan, heb ik hun niet gevraagd, wie zy waren of ze out Holland, of van andere plaatsen waren, dat weet ik niet; en ik kan u anders niet seggen als ik weet*”. De onbekende heer was toen weer vertrokken.

Slot

Voor zover bekend heeft de strijd tussen patriotten en orangisten in de Staatse Landen van Overmaas, en dus ook in de Schepenbank van Heerlen, nauwelijks een rol gespeeld. Voor beide partijen waren de Landen van Overmaas ook niet belangrijk. Deze landen waren namelijk geen soeverein, in de Staten-Generaal, vertegenwoordigd gebied. Daarom viel hier geen stemmenmeerderheid te behalen, waarmee men de interne politieke koers van deze landen kon bepalen en/of de beslissingen van de Staten-Generaal kon beïnvloeden.¹⁸

Pro- en antipatriottische sentimenten hebben wel een rol gespeeld, ook onder de gewone bevolking. Zo nu en dan zullen die sentimenten, bijvoorbeeld na overmatig alcoholgebruik, weleens tot ontlading zijn gekomen.

Pro- en antipatriottische opvattingen hebben in de Landen van Overmaas ook een rol gespeeld in verschillende bestuurscolleges en wel op twee manieren. In de eerste plaats, zoals uit het voorafgaande is gebleken doordat men tegenstanders bij

de allerhoogste regeringsinstanties, zoals de Staten-Generaal en de Raad van State, in diskrediet probeerde te brengen. In de tweede plaats doordat men zich van beide zijden inspande om op belangrijke bestuursposten 'partijgenoten' benoemd te krijgen.¹⁹ Echter openlijk uitkomen voor het patriottische gedachtegoed deden bestuurders hier niet, zeker niet na de Pruisische inval in september 1787. Iedere bestuurder moest in februari 1788 zelfs een eed van trouw afleggen op de 'Constitutie der Hooge Regeering en het Erfstadhouderschap', terwijl de gewesten, bij de zogenaamde 'Akte van Garantie', soortgelijke verklaringen van trouw aan de constitutie moesten afleggen. Bovendien werd het gehele ambtenarenapparaat van patriottische elementen gezuiverd. Het was met name Van Panhuys' principaal, de advocaat-fiscaal van de Generaliteit mr. Matheus van der Pot, die met deze opdracht was belast.²⁰ De veroordeling en verbanning van de ex-kolonel Suljard de Leefdael was ook zijn werk geweest.²¹

Noten

- 1 Gerards, F.M., 'De aankoop en restauratie van kasteel Haeren [Voerendaal] door mr. W.H. van Panhuys', in: *LvH* 48[1998], 123-129.
- 2 Gerards, F.M., 'De zaak van de rentmeester', in: *PSHAL* 141[2005], 40-42.
- 3 Spiertz, M.G., *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw* [Assen 1964], 83-85.
- 4 Gerards, F.M., 'De lotgevallen van de Klimmenaren Pieter Habets en Nijst Trachts [1789-1792] 1, 2 en 3', in: *LvH* 55[2005], 2-13; 55-70; 81-89.
- 5 Wilschut, A., *Goejanvervellesluis. De strijd tussen patriotten en prinsgezinden, 1780-1787* [Hilversum 2000], 62-67.
- 6 Wilschut, A., *Goejanvervellesluis*, 47.
- 7 Wilschut, A., *Goejanvervellesluis*, 7-15; N. Japikse, *De geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau* [Den Haag 1948], 105-107.
- 8 Put, M.M.J., M. van Dijk, *2000 jaar Heerlen. Van Romeinse nederzetting tot moderne stad* [Heerlen 1998], 140.
- 9 Spiertz, M.G., *Maastricht*, 80.
- 10 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.305: [Verklaring van J.W. Heldevier d.d. 9 oktober 1788].
- 11 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.305.C. [Notariële verklaring d.d. 12 februari 1789 bij notaris Johan Matthieu Schreurs Roermond].
- 12 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.311 [Verklaring van Maria Michiels, huysvrouw van Martinus Lochmans, en Theresia Lochmans, d.d. 29 maart 1789].
- 13 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.311 [Notariële Verklaring van M. Michiels Epouse de Ms Lochmans Aubergiste à l'Hotel le Canal Louvain à Liège in dato 22 maart 1789]
- 14 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.305.N. [Verklaring van Martinus Lochmans d.d. 29 maart 1789].
- 15 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr.: 447.305.M. [Extract uit de Civiele Rolle der Vryheid en Hoofdbanke Heerle, 21 maart 1789].
- 16 NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr.: 9053 [Memorie met bijlagen van Van Panhuys, nr. 17].
- 17 NA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr.: 9053, nr.19.
- 18 Theeuwen, P.J.H.M., *Pieter 't Hoen en de Post van den Neder-Rijn [1781-1787]* [Hilversum 2002], 464.
- 19 Spiertz, M.G., *Maastricht*, 80.
- 20 Rosendaal, J., *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk* [Nijmegen 2003], 50.
- 21 Ibidem.

KAREN JENESON

Dr. Karen Jeneson promoveerde enkele jaren geleden met een dissertatie over het Romeinse villalandschap in Zuid-Limburg en is conservator van het Thermenmuseum in Heerlen, onderdeel van Historisch Goud.

Nieuw onderzoek naar het Romeinse badhuis van Heerlen

Ruim 75 jaar na de ontdekking van de thermen van Heerlen, het best bewaarde Romeinse gebouw van Nederland en een van de weinige compleet bewaarde badhuizen in NW-Europa, is nieuw archeologisch onderzoek in gang gezet. Waarom dit nieuwe onderzoek nodig is en wat er onderzocht zal worden, komt in onderstaand verhaal aan bod.

In Limburg is de periode tussen 1850 en 1950 de bloeitijd van de Romeinse archeologie. Tussen 1850 en 1900 zetten de vele ontdekkingen van villa's en graven door personen als Habets en Goossens het Romeinse verleden van met name Zuid-Limburg op de kaart. Hoewel de archeologische activiteiten van Habets vooral plaatsvinden in de regio tussen Valkenburg en Maastricht, maakt hij ook af en toe een uitstapje naar Heerlen, waar door de groeiende exploitatie van steenkool steeds meer percelen worden bebouwd die sinds de Middeleeuwen enkel voor de landbouw waren gebruikt. Hierdoor komen veel Romeinse vondsten boven de grond zoals grafvondsten, muurwerk, pottenbakkersovens en resten van wegen. De begin jaren 1920 als 'stadsarcheoloog avant la lettre' en archivaris aangestelde Piet Peters registreert alle vondsten nauwkeurig, publiceert erover in *De Maasgouw* en legt de basis voor wat vandaag de dag de collectie 'Romeins Heerlen' van de stad is.

De ontdekking van het Romeinse badhuis

Ondanks de bouwactiviteiten aan alle kanten van het voormalige landsfort is het Romeinse badhuis op het perceel tussen de Coriovallumstraat, Kruisstraat en Deken Nicolayestraat in 1939 nog steeds niet ontdekt. Het toen nog braakliggende perceel had in 1936 al wel een stukje van z'n bijzondere verleden blootgegeven toen Peters bij werkzaamheden op het terrein op de hoek van de Kruisstraat

en de Coriovallumstraat – waar destijds nog een woning stond – een stuk van een hypocaustum heeft aangetroffen.¹ Gek genoeg dankt het badhuis haar ontdekking aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Om voedseltekorten te voorkomen besluit het college van burgemeester & wethouders op 11 juni 1940 om alle braakliggende gemeentegronden "in exploitatie te brengen tot tuingronden ten behoeve van de voedselvoorziening".² Precies een week later, op 18 juni, trekt de boer die is ingehuurd om het perceel aan de Coriovallumstraat om te ploegen vier stukken bekapte Kunrader kalksteen los. Deze gebeurtenis was de opmaat tot de volledige opgraving van het badhuis in twee zomercampagnes, 1940 onder leiding van amateurarcheoloog Beckers en 1941 onder de Groningse hoogleraar Van Giffen.

De opgraving van het badhuis

Het badhuis wordt in 1940 bijna volledig blootgelegd en wel op een manier die niet echt als archeologisch verantwoord kan worden aangemerkt. Tegenwoordig bestaat archeologisch veldwerk uit het systematisch onderzoeken van alle elementen van het bodemarchief: laag voor laag, profiel voor profiel, scherf voor scherf. Alles wordt hierbij nauwkeurig vastgelegd door middel van beschrijvingen, tekeningen en fotografie. Na het verwijderen van de bouwvoor gaat men tegenwoordig voorzichtig,

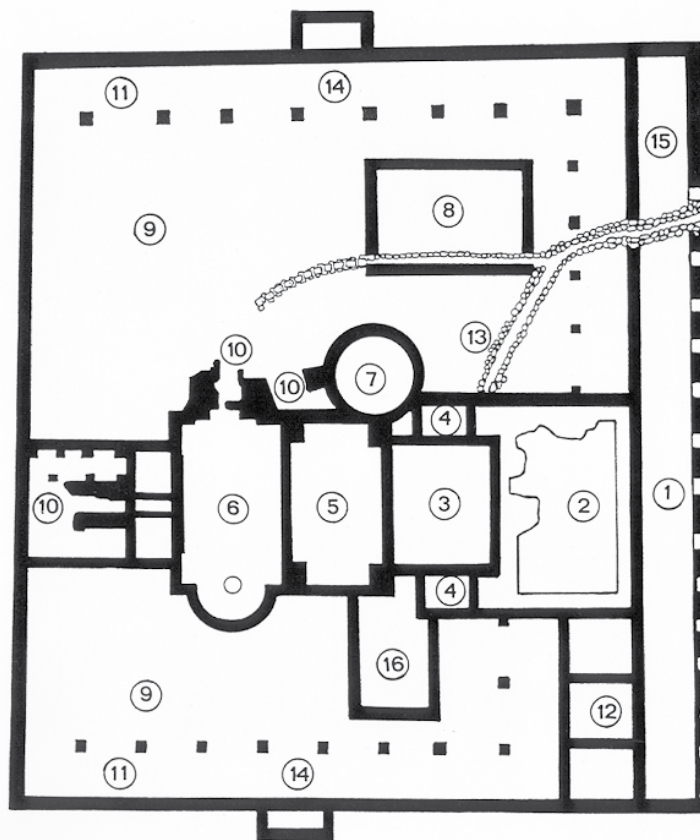


Jongeren aan de slag in 1940. Collectie Thermenmuseum.

laag voor laag, naar beneden. Zodra de eerste grondsporen zichtbaar worden, wordt het complete vlak op één niveau gebracht en worden alle sporen getekend en de vondsten verzameld van dat ene vlak, alvorens een niveau dieper wordt gegaan. Elk vlak vertegenwoordigt als het ware een aparte bladzijde in de geschiedenis van de vindplaats. Door alle vlakken één-voor-één vast te leggen inclusief de vondsten, kan later, tijdens de uitwerkingsfase, de complete bewonings-/gebruiksgeschiedenis van de vindplaats worden gereconstrueerd.

Beckers daarentegen liet diepe sleuven trekken over het hele perceel, door Van Hommerich omschreven als 'loopgraven'. Deze sleuven gaan direct tot op het niveau van het Romeinse muurwerk, dwars door de hoger gelegen lagen heen. De grond tussen de 'loopgraven', vol archeologische informatie, ziet men als 'puinlaag' en wordt zonder omhaal weg geschept. Meer dan 3000 m³ bodemarchief wordt zo zonder enige vorm van vastlegging of onderzoek afgevoerd. Van Giffen is in de inleiding van zijn publicatie in 1948 diplomatiek over de situatie: *'Het is achteraf gezien spijtig, dat Beckers niet reeds eerder de hulp van ter zake kundig personeel heeft gehad. Door dit gemis zijn immers, noodzakelijkerwijze, verschillende gegevens te loor gegaan, die ongetwijfeld van belang hadden kunnen wezen. Een feit blijft echter, dat de Heerlense thermen, dank zij Beckers' initiatief en werkzaamheden, zijn bloot gelegd geworden en zodoende de aandacht hebben gekregen, die zij verdienen.'*³

Naast archeologische informatie in de vorm van grondsporen, zal in dit 'puin' ook veel vondstmateriaal hebben gezeten. Het feit dat in de twee veldwerkcampagnes van 1940 en 1941 slechts 731 vondsten zijn verzameld is hiervoor overigens ook een duidelijke aanwijzing. Ter vergelijking: in 1954 onderzocht de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek een terrein vlak naast het badhuis dat een stuk kleiner was dan dat waarop het badhuis ligt. Dat onderzoek levert bijna 4000 vondsten op. In 1940-1941 worden de vondsten niet per vlak/spoor verzameld zoals vandaag de dag gebeurt, maar uit de losgehakte en geschepte grond gehaald door de ongeschoolde gravers. Bovendien krijgen de gravers een beloning per vondst: hoe mooier de vondst, hoe hoger de beloning.⁴ 'Gewone' vondsten als regulier aardewerk, keramisch bouw materiaal, natuursteen en ijzer zijn waarschijnlijk de moeite van het oprapen niet waard geweest. Dit is ook goed te zien aan de samenstelling van het vondstmateriaal dat in 1940-1941 is verzameld: bijna de helft bestaat uit munten (321), dan volgt de categorie terra sigillata aardewerk en overige vondsten zijn zaken als muurschilderingfragmenten, mozaïekstukjes, glas en mooie metaalvondsten als fibula's of mantelspelden en ringen. Regulier Romeins aardewerk zoals bekers, borden, kruiken, dolia (wrijfschalen) en amforen, dat als nederzettingsafval niet echt fraai van uiterlijk is, is bij de opgraving in 1940-1941 niet of nauwelijks verzameld.



1. Hoofdingang
2. Omkleedruimte
3. Koudwaterbadzaal
4. Dompelbaden
5. Lauwwarme zaal
6. Warmwaterbadzaal
7. Zweetruimte
8. Zwembad
9. Sportvelden
10. Stookruimtes
11. Zuilengalerijen
12. Winkeltjes
13. Waterafvoer
14. Zij-ingangen
15. Latrine

Reconstructie van het badhuis - plattegrond.
Collectie Thermenmuseum.

De publicatie over het badhuis

In 1948 verschijnt de eerste en tot nu toe enige wetenschappelijke publicatie over het Romeinse badhuis in Heerlen. Van Giffen presenteert de resultaten van de archeologische analyse van de gebouwresten in combinatie met het vondstmateriaal en geeft zijn artikel de titel 'Een rapport en een werkhypothese'.⁵ Van Hommerich spreekt zelfs van een 'voorlopige mededeling – zulks in afwachting van een publicatie op bredere grondslag'.⁶

In minder dan 30 pagina's zet Van Giffen de belangrijkste bevindingen met betrekking tot het Romeinse badhuis uiteen. Hij beschrijft nauwkeurig de verschillende onderdelen en hun afmetingen. Hij verwijst per onderdeel naar de bijbehorende afbeeldingen in het artikel, foto's en profieltekeningen. Bij elk vertrek dan wel onderdeel plaatst hij zogenaamde 'opmerkingen': details en bijzonderheden die hem waren opgevallen en zijn interpretatie daarvan. Hij scheidt dus duidelijk observaties van interpretaties. Bij 'datering' noemt Van Giffen de vier datatypen die hij heeft gebruikt om de bewoningsgeschiedenis van het badhuis te reconstrueren.⁷ Dit zijn achtereenvolgens de vondstenlijst van de heren Beckers en Van Hommerich, de muntenlijst van de heer Daniëls, enkele bij het voortgezette onderzoek stratigrafisch nader bepaalde vondsten en de door Glasbergen uitgewerkte terra-sigillata vondsten.⁸ Na een opsomming van de gevonden munten en terra sigillata per vertrek of onderdeel concludeert Van Giffen dat alle vondsten 'wijzen op een tijdsbestek van Claudius tot

Honorius' en vertaalt dit naar een gebruikperiode van circa 50 tot het begin van de vijfde eeuw na Chr., dus ongeveer 400 jaar.⁹ Hij reconstrueert vervolgens twee fasen, gebaseerd op verbouwingssporen. Van Giffen gelooft 'dat de gehele badinrichting van den beginne af niet goed gefunctioneerd heeft' wat zou hebben geresulteerd in een nieuw verwarmingssysteem met drie stookplaatsen.

Nieuwe opgravingen – jaren '50

In de jaren '50 wordt een deel van het badhuis opnieuw blootgelegd, ditmaal door de ROB onder leiding van de bekende archeoloog dr. J. Bogaers. Uiteindelijk voert de ROB meerdere opgravingscampagnes uit op en rond het thermenterrein: in 1952, 1954, 1956 en 1957. Een speurtocht naar het materiaal (vondsten, tekeningen, velddocumentatie) in het archief en depot van het Thermenmuseum heeft uitgewezen dat deze onderzoeken nog helemaal niet zijn uitgewerkt.¹⁰ Uitwerken betekent het systematisch analyseren van al het in het veld gegenereerde bewijsmateriaal. Pas wanneer de veldgegevens en de analyse worden gepubliceerd, is een opgraving echt afgerond. Helaas staat Heerlen hierin niet alleen: heel veel archeologisch onderzoek in de naoorlogse periode in Nederland is niet uitgewerkt. Het zal het onderzoek van Heerlen ook niet hebben geholpen dat Bogaers in 1959 ontslag nam bij de ROB en in Nijmegen de post van buitengewoon hoogleraar Provinciaal-Romeinse archeologie aanvaardde.

Het nieuwe onderzoek 2015-2018

Begin 2013 wordt duidelijk dat het badhuis, dat nooit geconsolideerd is, overal sporen van verval vertoont. Stucwerk is van de muren gevallen, stenen zijn losgekomen uit de mortel, die op heel veel plekken helemaal verdroogd is. Gezien de status van beschermd rijksmonument moet worden ingegrepen. Gelukkig kent de provincie een restauratiesubsidie toe en ook de gemeente stopt een flink bedrag in de restauratiepot. Maar naast het restauratieproces werd vervolgens ook een onderzoekstraject opgestart vanwege de constatering dat er nog altijd veel onbeantwoorde vragen zijn over het badhuis. Zo is nooit definitief vastgesteld in welke periode het badhuis is gebouwd. Had Van Giffen het bij het rechte eind of Bogaers? Daarnaast zijn er vraagtekens te zetten bij de reconstructie van het badhuis van architect F. Peutz in de jaren '40. Zijn de rechthoekige structuren aan de oost- en westkant van de buitenmuur inderdaad ingangen voor het personeel? Klopt de reconstructie van het badhuis met verspringende daknaden? Hebben alle vertrekken in het badhuis een puntdak gehad? Op al deze vragen hopen de onderzoekers definitieve antwoorden te krijgen door het nieuwe onderzoek.

De nog onuitgewerkte opgravingen van Bogaers van het gebied direct rond het badhuis bevatten een schat aan informatie die nog nauwelijks is aangeboord.

Het nieuwe onderzoek omvat meerdere trajecten. In de eerste plaats zullen alle bouwtechnische aspecten opnieuw tegen het licht worden gehouden. Dat begint met een complete 'oppoetsbeurt' van het hele badhuis. Per ruimte zal elk detail worden gekarteerd en verder onderzocht. Zo ontstaat inzicht in bijvoorbeeld de verschillende soorten natuursteen

die bij de bouw gebruikt zijn en waar, welke afmetingen van stenen te herkennen zijn en wat de samenstelling van de verschillende typen mortel is die in het badhuis zijn verwerkt. Omdat een dergelijke bouwtechnische opname voor het hele complex tot op heden nog nooit is uitgevoerd zal dit onderzoek naar verwachting veel nieuwe informatie opleveren over de bouw en de fasering van het badhuis. Het badhuis is inmiddels met behulp van lasertechnologie helemaal in 3D vastgelegd.

Daarnaast zal al het onderzoeksmateriaal dat in het verleden is gegeneerd bij elkaar worden gebracht: vlak- en profieltekeningen, foto's, aantekeningen, correspondentie tussen experts en niet op de laatste plaats welk vondstmateriaal in welk jaar is verzameld. Met de huidige digitaliseringstechnieken is het mogelijk oude tekeningen en foto's met elkaar te vergelijken zodat bijvoorbeeld nauwkeurig kan worden vastgesteld hoe het badhuis er in 1941 uitzag. Dit is een belangrijke stap voor de monitoring, voor de reconstructie en voor de restauratie.

Alle vondsten die van het 'thermenterrein' zijn gekomen in de afgelopen 75 jaar worden door archeologische specialisten verder onderzocht. De kennis over bepaalde materiaalcategorieën alsmede de onderzoeksmethoden om materiaal te bestuderen zijn de afgelopen decennia exponentieel toegenomen. Dit alles zal ongetwijfeld veel nieuwe inzichten opleveren.

Het is te hopen dat meer dan 75 jaar na de ontdekking eindelijk *het* verhaal kan worden gereconstrueerd en dat er een antwoord komt op alle vragen rond de bouw, het gebruik en het verval van het badhuis; nog altijd het best bewaarde Romeinse gebouw van Nederland.

Noten

- 1 Peters, 1936, 13-18.
- 2 Rijckheyt Heerlen, Archief Gemeente Heerlen, Notulen vergadering B&W Heerlen, 11 juni 1940.
- 3 Van Giffen, 1948, 201.
- 4 Van Hommerich, 1975, 99.
- 5 Van Giffen, 1948, 199.
- 6 Van Hommerich, 1975, 95.
- 7 Van Giffen, 1948, 2226-2227.
- 8 M.D. Daniëls, voormalig gemeentearchivaris van Nijmegen, determineerde de munten van de opgraving 1940-1941.
- 9 Van Giffen, 1948, 231.
- 10 Bogaers en Van Hommerich hebben wel een en ander gepubliceerd in *Het Land van Herle* en het *Nieuws-Bulletin KNOB*, maar dit zijn verslagen van het veldwerk onder de noemer 'voorlopige resultaten'.

Bronnen:

Giffen A. van, 'Thermen en castella te Heerlen-Coriovallum', in: *Miscellanea Philologica Historica et Archaeologica in honorem Huberti van de Weerd, L'Antiquité Classique XVII* [1948], 202.
Glasbergen, W., 'Terra Sigillata uit de Thermenopgraving te Heerlen-Coriovallum', in: *Miscellanea Philologica Historica et Archaeologica in honorem Huberti van de Weerd, L'Antiquité Classique XVII* [1948], 237-262.
Hommerich, L.E.M.A. van, 'Terugblik op de opgraving van de Romeinse Thermen 1941-1942', in: *Land van Herle* 25 [1975], 94-101.
Jamar, J.T.J., 1977, *Kaleidoscoop van Heerlen in de Romeinse tijd*, DSM Kalender [Heerlen 1977].
Jamar, J.T.J., *Heerlen, de Romeinse thermen*,

deel 9 van de ROB-reeks Archeologische Monumenten in Nederland [Zutphen 1981]; *De Thermen te Heerlen, museumgids* [Heerlen, Thermenmuseum 1989].
Peutz, F.P.J., *Over het conserveren van de resten van het Romeinse badhuis te Heerlen* [Heerlen 1941].
Peters, P., 'Romeins Heerlen', in: *De Maasgouw* 56 [1936], 13-18.

Willem Quaedvlieg (1888-1960)

LEIDER VAN DE LIMBURGSE LANDSTAND (1942-1943)

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (1959) is afgestudeerd pastoraal werker, leraar VO-godsdienst en levensbeschouwing en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

Onderstaand artikel betreft een levensschets van Willem Frans Joseph Quaedvlieg, een voor velen onbekende landbouwer uit Voerendaal die in 1942 tot provinciaal leider van de Nederlandse Landstand ofwel tot Boerenleider van Limburg werd geïnstalleerd.¹

Nederlandse Landstand

De Nederlandse Landstand, een fusie van het Boerenfront en de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij, werd in 1941 door de Duitse bezetter in het leven geroepen. Van deze organisatie werden alle boeren automatisch lid.

De belangrijkste taken van de Landstand betroffen het meewerken aan de voedselvoorziening van de Nederlandse bevolking en het behartigen van de belangen van Nederlandse boeren, vissers en tuinders. Leider van de Nederlandse Landstand was NSB'er Evert Jan Roskam (1892-1974). Op papier was de Landstand een sterke organisatie. In de praktijk echter bleek deze al snel een fiasco. Veel boeren weigerden de contributie te betalen en de leiding van de Landstand – E.J. Roskam en zijn ondergeschikte Otto F.J. Damave – maakte zich schuldig aan corruptie.² In 1943 werd Roskam gedwongen zich terug te trekken. Tot aan het einde van de oorlog speelde hij geen opvallende rol meer.³ De Landstand bestond uit provinciale afdelingen. Afdeling Limburg stond onder leiding van W.F.J. Quaedvlieg.

W.F.J. Quaedvlieg⁴

Willem Frans Joseph Quaedvlieg werd op 3 december 1888 in boerderij 'Overste Hof' te Schaesberg geboren. Zijn vader was Lodewijk Hubert Joseph Quaedvlieg, zijn moeder Maria Helena Jessé.⁵

Na de lagere school werkte hij op de ouderlijke boerderij. Ook bezocht hij de RLWS (Rijks Landbouw Winter School) te Sittard.

Gedurende het tijdvak 1915-1918 was Quaedvlieg reserveofficier bij de Infanterie. Hij deed dienst in Zeeland. Met de Zeeuwse boeren had hij dikwijls contact. Quaedvlieg had grote belangstelling voor paarden; zowel trek- als renpaarden. De ruitersport



werd zijn grote passie. Nadat hij in 1918 te Schaesberg teruggekeerd was, legde hij zich vooral toe op het fokken van trekpaarden. Hij ontwikkelde zich tot een autoriteit op het gebied van paardenfokkerij. Ook schonk hij veel aandacht aan het verbeteren van de graanbouw. Veel boeren uit Schaesberg en omgeving bestelden hun zaaigoed bij de 'Overste Hof'. In woord en daad streed Quaedvlieg voor de belangen van boer en bedrijf. Na 1920 verschenen verschillende artikelen van zijn hand in dag- en vakbladen. In 1927 werd hij lid van de Provinciale Staten van Limburg. Energiek pleitte hij voor eenheid en samenwerking onder boeren.

Op 3 september 1931 trad de 42-jarige landbouwer Willem Quaedvlieg te Kerkrade in het huwelijk met de 25-jarige boerendochter Maria Josephina Schillings. Van 1933 tot september 1944 bewoonde familie Quaedvlieg een grote boerderij te Voerendaal: 'Huize Haeren'.⁶ Ofwel kasteel Haeren.⁷ Quaedvlieg hield zich vooral bezig met het fokken

van paarden. Regelmatig adverteerde hij in regionale dagbladen.⁸

Eveneens in 1931, tijdens de crisistijd, stelde Statenlid Quaedvlieg voor de Limburgse boeren extra te steunen. Provinciale Staten van Limburg wees dit voorstel echter af.⁹

In 1936 werd Quaedvlieg benoemd tot gewestelijk agrarisch commissaris van de NSB. Het bestuur van de Limburgse Land- en Tuinbouw Bond (LLTB) had in 1935 al het standpunt ingenomen dat het lidmaatschap van de LLTB en van de NSB niet met elkaar te verenigen waren. De NSB kon de sympathie van de LLTB vergeten. Alleen de Nederlandsche Unie werd adhesie betuigd. Later raakte Quaedvlieg in conflict met ir. H.J.H. Bemelmans (1892-1970), directeur en geestelijk adviseur van de LLTB.¹⁰

Vervolgens nam niet alleen Bemelmans, maar heel het LLTB-personeel ontslag.¹¹ Overigens zouden de Nederlandse bisschoppen in 1941 via een schrijven duidelijk te kennen geven dat katholieke organisaties niet geleid konden worden door personen wier geesteshouding in strijd was met katholieke geloofs- en levensopvattingen. Tot deze organisaties behoorde ook de Nederlandse Landstand. Leden van de NSB zouden zelfs de sacramenten geweigerd moeten worden.

In 1941 werd Quaedvlieg door dr. Seyss-Inquart, Rijkscommissaris van het bezette Nederland, benoemd tot lid van de Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg.

Op woensdagmiddag 11 maart 1942 werd Quaedvlieg in de Statenzaal van het Maastrichtse Gouvernementsgebouw geïnstalleerd tot leider van de Limburgse Landstand ofwel tot boerenleider van Limburg. Tijdens deze bijeenkomst waren verschillende nazi- en NSB-kopstukken aanwezig. De Commissaris van de Provincie Limburg (NSB'er graaf Max de Marchant et d'Ansembourg), de leider van de Landstand (E.J. Roskam), de Beauftragter van de Rijkscommissaris voor de Provincie Limburg (Schmidt) en Willem Quaedvlieg zelf hielden een toespraak.¹² 's Avonds volgde een radio-uitzending over de installatie. In de Limburger Koerier verscheen een in het Maastrichts dialect geschreven lofdicht op boerenleider Quaedvlieg.¹³ Eveneens in 1942 werd Quaedvlieg door de NSB-commissaris van de Provincie Limburg aangewezen als zijn vertegenwoordiger/ plaatsvervanger.¹⁴

In augustus 1942 bezocht NSB-leider ir. Anton Mussert Maastricht en omgeving. Tijdens dit bezoek bezichtigde hij ook modelboerderijen in Voerendaal. Ook bezocht hij de boerderij van Quaedvlieg. Aldaar had zich een honderdtal leden en sympathisanten van de Landstand verzameld. Zij juichten de NSB-leider luidkeels toe: 'Houzee!'¹⁵ Op het dak van kasteel Haeren waaide de NSB-vlag.

Op een spandoek langs de toegangsweg naar het kasteel stond: 'Welkom Leider'. Op het bordes aan de binnenplaats van het kasteel sprak boerenleider Quaedvlieg Mussert toe.¹⁶

Quaedvlieg liet zich graag zien, ook tijdens begravenissen van medestanders. Zo bezocht hij in Roermond de begrafenis van de 48-jarige NSB-kringleider van Midden-Limburg: W.A. Hetterscheid, NSB-burgemeester van de dorpen Baexem en Grathem. Hetterscheid was door verzetslieden in zijn woning doodgeschoten.¹⁷

In mei 1943 vertrok Quaedvlieg uit Voerendaal om een SS-opleiding te gaan volgen. Hij ging naar het oostfront om tegen het bolsjewisme te vechten.¹⁸ "Ik ben SS-man en wil als zodanig aan het Oostfront mijn plicht doen. Wanneer men SS-man is dan praat men niet veel, maar stelt de daad. Wanneer men mij na mijn soldatenopleiding aan het front kan gebruiken, ga ik", sprak Quaedvlieg tijdens zijn afscheid.¹⁹ A. Tans werd waarnemend Landstandleider van de provincie Limburg.

Quaedvlieg overleefde de oorlog.²⁰ Medio 1945 werd hij gearresteerd. Vervolgens werd hij in kamp Valkenburg (L) geïnterneerd. Begin 1948 stond hij terecht voor het Tribunaal te Heerlen. Hem werd ten laste gelegd: 1. Hulp- en steunverlening aan de vijand door dienst te nemen bij de Waffen-SS; 2. Vanaf 1936 lid te zijn geweest van de NSB; 3. Boerenleider te zijn geweest bij de Nederlandse Landstand van de provincie Limburg; 4. Zich de benoeming tot lid van de Gedeputeerde Staten te hebben laten welgevallen en in 1941 via de radio propaganda te hebben gemaakt voor het nationaalsocialisme. Mr. Camps uit Heerlen, advocaat, wees erop dat cliënt Quaedvlieg bij de broeders van Bleijerheide (Kerkrade) een Duitse opvoeding genoten had, zijn schoonfamilie Duits georiënteerd was, Quaedvlieg geen fervente nazi was geweest, hij reeds zestig jaar oud was en dat hij geen eigen vermogen meer bezat. Uiteindelijk werd Quaedvlieg tot drie-en-een-half jaar internering veroordeeld, met aftrek van voorarrest.²¹ Deze veroordeling werd echter nooit gefiatteerd. Derhalve moest Quaedvlieg in september 1948 voor het Bijzonder Gerechtshof te Maastricht verschijnen. Weer was Camps zijn raadsman. Quaedvlieg zou een bijzonder actief en temperamentvol iemand zijn geweest die weleens domme dingen deed, probeerde Camps. 'Zijn temperament bracht hem tot dulle dingen', kopte het Limburgsch Dagblad. Tien jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest, zo luidde de eis.²²

Hoeveel tijd Willem Quaedvlieg van zijn vrijheidsstraf heeft uitgezeten, weet ik niet. Misschien is hij vervroegd of voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Misschien is hij opnieuw landbouwer geworden. Hoe dan ook. Op 9 april 1960 stierf hij in Aken.

- 1 *Agrarisch Nieuwsblad*, 12-03-1942.
- 2 www.oorlogsbronnen.nl. Geraadpleegd op 26-11-2015.
- 3 https://nl.wikipedia.org/wiki/Evert_Roskam. Geraadpleegd op 26-11-2015.
- 4 *Peel en Maas*, 14-03-1942. *Nationale Dagblad*, 12-03-1942. *Limburger Koerier*, 13-03-1942. *Limburger Koerier*, 18-07-1942.
- 5 www.wiewaswie.nl. Geraadpleegd op 26-11-2015.
- 6 *Limburgsch Dagblad*, 28-04-1948. F.M. Gerards, 'De familie Van Oppen en het landgoed Haeren te Voerendaal [1892-1959]', in: *Land van Herle*, 50 [2000] 1.
- 7 *Limburger Koerier*, 14-08-1942.
- 8 *Limburger Koerier*, 18-03-1933.
- 9 *Het Volk*, 23-01-1931. *Limburger Koerier*, 28-01-1931.
- 10 Prof. dr. J.C.G.M. Janssen en drs. W.J.M.J. Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw* [Leeuwarden/ Mechelen, 1992], 321 e.v.
- 11 Tijdens de oorlog profileerde Bemelmans zich als een felle tegenstander van het Duitse bewind en inspireerde hij de boeren tot tegenwerking en sabotage. Deze houding leidde ertoe dat hij reeds op 24 september 1941 werd gearresteerd en als gijzelaar terecht kwam in achtereenvolgens Buchenwald, Haaren, St. Michielsgestel en Vught, <http://www.rijckheyt.nl/cultureel-erfgoed/bemelmans-hjh-pastoor-deken>.
- 12 *De Nieuwe Koerier*, 12-03-1942.
- 13 Lofdicht in de *Limburger Koerier* van 21-03-1942. De dichter is onbekend.
- 14 *Limburger Koerier*, 10-06-1943.
- 15 *Limburgsch Dagblad*, 14-08-1942.
- 16 *Limburger Koerier*, 14-08-1942.
- 17 *De Nieuwe Koerier*, 31-03-1943.
- 18 *Dagblad van het Zuiden*, 11-05-1943. In de jaren 1943-1944 drong het Rode Leger de Duitsers steeds verder terug. De Duitsers voerden strijd op te veel fronten. Ondanks de steeds kleiner wordende kans op de overwinning, vochten ze door. Dat gold ook voor de Russen, die eerst Oost-Europa veroverden en uiteindelijk Berlijn (mei 1945).
- 19 *Limburger Koerier*, 10-05-1943.
- 20 Naar schatting hebben er in de Waffen-SS tussen de 22.000 en 25.000 Nederlanders dienstgedaan, waarvan er tussen de 4.000 en 6.000 zijn gesneuveld, verongelukt of vermist raakten. Zie: N.K.C.A. in 't Veld, *De SS en Nederland* [Amsterdam 1976], 406.
- 21 *Limburgsch Dagblad*, 28-04-1948. Zijn dossier in NA, 2.09.09 Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging is voor deze bijdrage niet geraadpleegd. Het zal zeker nog aanvullende informatie verschaffen.
- 22 *Limburgsch Dagblad*, 14-09-1948. *Peel en Maas*, 18-09-1948.



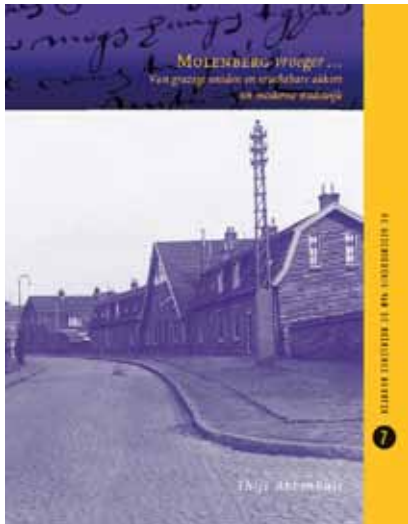
INGEZOOMD Mo(nu)mentje ...



Parkstad Limburg heeft de naam een groene regio te zijn. En als je goed om je heen kijkt dan valt het op dat na de mijnsluiting en de daaropvolgende operatie van 'zwart naar groen' in het stedelijk gebied heel wat 'groen' in en tussen de woonwijken aanwezig is, waar je even op adem kunt komen in een natuurlijke omgeving. Vooral in die groengebieden liggen nog parels aan monumenten die soms nog de oude 19e-eeuwse agrarische leefomgeving ademen.

Ook deze keer weer twee foto's: een oude en een recente met de vraag: Waar ligt het; wat is het adres en wat is het? U mag uw antwoord mailen naar redactie@MijnStreek-Parkstad.nl.

We verloten een boek onder de goede inzenders.



Molenberg vroeger... Van grazige weiden en vruchtbare akkers tot moderne stadwijk

Door: Thijs Abbenhuis. Deel 7 in de serie 'Geschiedenis van de Heerlense buurten' [Heerlen 2015], 326 blz., geïll., ISBN 978-90-822416-4-8. Prijs: € 22,50.

Als jongetje kwam ik vroeger vanuit West-Brabant logeren bij mijn opa en oma Van der Leege, die in de Da Costastraat op de Molenberg in Heerlen woonden. In 1966 ging ik studeren aan de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat op diezelfde Molenberg. Ik woonde op een studentenflat, De Vossekuil 100. Het boek van Thijs Abbenhuis was dan ook voor mij een feest van herkenning: op pagina 194 vond ik het versje dat oom Jan van der Leege schreef in het poëziealbum van Diny, de zus van de auteur en op pagina 307 staat de friettent van Wiel Verwijlen vermeld, waar ik als student menig 'avondmaal' nuttigde. 'Vieze Wielie' noemden wij hem omdat het verhaal ging dat hij slechts één keer per jaar zijn bakvet vernieuwde. Dit is een van de belangrijkste functies van

het boek: losmaken van herinneringen, zoals de auteur zelf aan het einde van zijn epilogo schrijft: "Uit het land der herinneringen kan niemand je verdrijven!"

Abbenhuis beschrijft het ontstaan en de ontwikkeling tot op de dag van vandaag van deze voor Heerlen zo markante wijk. De vele illustraties zijn een prachtige aanvulling op zijn verhaal. Zijn stijl is vertellend, beeldend en de (soms smakelijke) details geven een heel concreet beeld van het dagelijks leven. Je zit als het ware bij de gezinnen aan tafel en maakt met hen de feesten mee, gaat met hen naar de kerk, het café, de school of de vereniging.

Hij beschrijft allereerst het ontstaan en de bouw van de wijk, de samenstelling van de bevolking en de scholen, waarvan de 'Broederschool' toch wel de bekendste is. Ook het leven in en rond de mijn komt aan de orde, al was de Molenberg geen mijnkolonie. De meeste mijnwerkers van de Molenberg wekten aanvankelijk op de Emma in Treebeek bij Hoensbroek, maar vroegen overplaatsing aan naar de Wilhelmina in Terwinselen, omdat die dichterbij lag.

Uitvoerig gaat hij in een apart hoofdstuk in op 'Kerkelijke zaken' en doet dat dikwijls op een heel persoonlijke manier, zodat het Rijke Roomse Leven, zeker voor hen die er middenin hebben gezeten, weer tot leven komt. Abbenhuis schetst bijvoorbeeld tot in detail hoe de huwelijksvoorbereiding plaatsvond (onder andere het verplichte bezoek aan de pastoor voor de seksuele voorlichting) en welke straffen er op overtreding van de huwelijksmoraal stonden. Het hoofdstuk over verenigingen en organisaties toont aan hoe de katholieke kerk

tot in alle vezels van de samenleving doorgedrongen was, het leven van haar leden bepaalde en hen probeerde te vormen tot 'model-katholieken en model-Limburgers'. Even uitvoerig vertelt Abbenhuis over de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding, waarbij zijn eigen ervaring de beschrijving een persoonlijke en intense kleur geeft. De beschrijving van de natuur in en om de Molenberg en op de voormalige steenberg van de mijnen laat zien waar Abbenhuis' grootste interesse ligt: natuur en biologie. Het zijn bijzondere beschrijvingen van de mooiste plekjes van de gemeente Heerlen.

Abbenhuis sluit af met de presentaties van een aantal korte biografieën van bekende mensen op de Molenberg. In dit hoofdstuk betoont hij ook respect aan de 'Molenbergse vrouwen' die met vaste hand hun huishouden en soms hun winkel bestierden. Bij een volgende druk mag hier mijn opa Van der Leege vermeld worden. Opa bezat een gave: hij kon allerlei kwaaltjes met zijn handen wegstrijken en zelfs 'telefonisch' genezen. Vele Molenberggenaren hebben er baat bij gevonden. Abbenhuis is een rasverteller en heeft geen wetenschappelijke verhandeling, compleet met annotaties, willen schrijven. De kracht van het boek ligt in de warme vertelling en vormt zo tevens een Fundgrube voor diegenen, die nader wetenschappelijk onderzoek (willen) doen naar de geschiedenis van Heerlen en Parkstad. En die onderzoekers mogen er dan op wijzen dat het Filosoficum in 1963 is geopend en de HTP niet in 1963, maar in 1966 van start ging. Het Grotius College is nu wel openbaar/neutral, maar werd in 1947 gesticht door protestanten in de Mijnstreek als een

volwaardige protestantse middelbare school.

‘Molenberg vroeger...’ werd gepresenteerd in november 2015 en zag inmiddels zijn derde (iets verbeterde) druk. Dit geeft voldoende de kwaliteit en aantrekkelijkheid van het boek aan. (KL)



Open Monumentendag 2016 ‘Iconen en symbolen’

Door: Mark van Dijk, Fred Vondenhoff, Chris Tiekstra [Eindredactie]. Gratis uitgegeven tijdens de Heerlense Open Monumentendag. Het boek is uitverkocht, echter samen met de routebeschrijvingen gratis te downloaden op www.openmonumentendagheerlen.nl

Het boek is een uitgave van de ‘Commissie Open Monumentendag Heerlen’. Deze commissie is samengesteld uit verschillende vertegenwoordigers: Gemeente Heerlen, Historisch Goud-Rijkheyt, LGOG Kring Parkstad Limburg, Stichting Historische Kring Het Land van Herle, Vrienden van Schunck, Heritage Revival, VVV Zuid-Limburg en de Heemkundevereniging Heerlerheide en Hoensbroek. Met zoveel expertise bij elkaar, moet er toch iets goeds kunnen worden geproduceerd. En dat is ook gebeurd. Het boek biedt een gedifferentieerd beeld van zeer uiteenlopende monumenten in Heerlerheide en Hoensbroek. De lezer wordt een overzicht geboden van kerken, gebouwen, woonhuizen, kunstwerken en landschapselementen, die ieder op zich iets vertellen over de geschiedenis

van Heerlerheide en Hoensbroek. In de begeleidende teksten bij de foto’s wordt die achterliggende historie kort en bondig uit de doeken gedaan. Opvallend is ook dat het begrip ‘monument’ onderhevig is aan steeds verdere differentiatie. Rijksmonumenten, beschermde dorps-, stadsgezichten en gemeentelijke monumenten, ja, die waren mij wel bekend. Maar jonge monumenten en affectieve monumenten waren voor mij nieuw. Dat dit onderscheid wordt gemaakt wijst erop dat het bij monumenten niet meer per se hoeft te gaan om architecturale hoogstandjes of eeuwenoude gebouwen. Wat ook meetelt is dat wat bijdraagt aan een affectieve en herkenbare leefomgeving en dat hangt weer samen met je ergens ‘thuis voelen’.

Het boek biedt in feite twee monumentenroutes aan, een door Heerlerheide en een door Hoensbroek. Doordat de verschillende monumenten met naam en adres worden vermeld, kan de geïnteresseerde lezer op iedere willekeurige dag een monumentenroute afleggen. Daarbij kan hij het boek als gids gebruiken. De route die hij wil lopen kan hij zelf bepalen.

De kennis van de eigen leef- en woonomgeving, maar ook de betrokkenheid daarbij, kan op die manier aanzienlijk worden vergroot. Wie zich de informatie uit het boek enigszins heeft eigen gemaakt wandelt in het vervolg anders door Heerlerheide en Hoensbroek dan daarvoor. Wat duidelijk wordt is dat Heerlerheide met 37 en Hoensbroek met 40 monumenten meer te bieden heeft dan menig-een denkt. Maar ja, je moet het maar weten en nog meer, je moet er oog voor hebben. Dit boek is daarvoor een uitstekend hulpmiddel. (FG)

Immaterieel Erfgoed

Een uitgave van het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. Culemborg 2016. 56 pag. Geill. Gratis te verkrijgen bij het Kenniscentrum, zolang de voorraad strekt: 030-2760244, info@immaterieelerfgoed.nl.

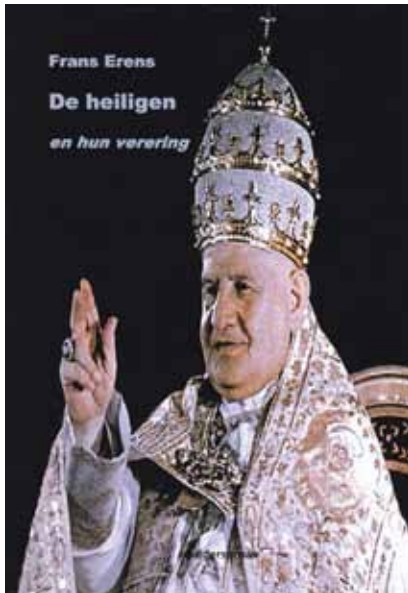


In een kleurrijke en informatieve brochure geeft het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland antwoord op vragen als: wat is immaterieel erfgoed en waarom is het belangrijk? Wanneer het gaat om ‘levend’ erfgoed dat van generatie op generatie actief wordt overgedragen, door een gemeenschap gedragen wordt en door de gemeenschap ook aangevraagd wordt, kan het op de lijst komen. De lijst bevat momenteel 108 items, waarvan er 9 uit Limburg komen, onder andere de ‘Bescherming H. Sacrament door de Schuttersbroederschap St. Sebastianus te Kerkrade’, de ‘Sjaasbergergank Valkenburg’, het OLS en de Passiespelen te Tegelen. Het zou mooi zijn wanneer er meer Limburgs erfgoed op de lijst komt: lokale schutterijtradities? kerkelijke tradities? opkomende tradities rond de druivenoogst? levende tradities rond carnaval? Het zomercarnaval in Rotterdam staat wél op de lijst... De betrokkenen moeten zelf de aanvraag indienen en daarbij is deze uitgave heel behulpzaam. (KL)

De heiligen en hun verering

Door: Frans Erens. Heerlen, 1911. 60 blz. ISBN 978-90-824187-8-1. Prijs: € 10,-. Verkrijgbaar via: fanmodderspraak@yahoo.com.

In 1911 verscheen van Frans Erens *De heiligen en hunne vereering in de Roomsche-Katholieke kerk*. Dit werkje is nu opnieuw in moderne spelling

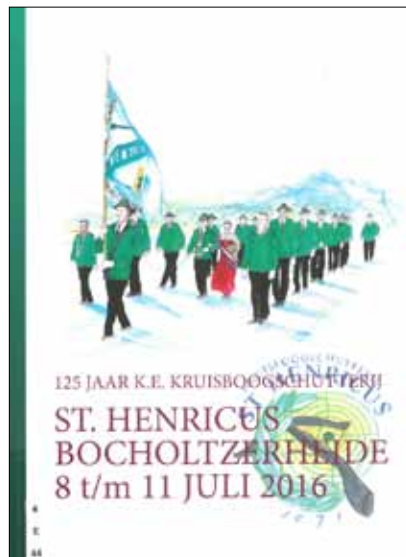


en geannoteerd (jammer dat de annotatie gebruik maakt van lastige te lezen Romeinse cijfers) door Jean Frins, oprichter van de stichting Os Moddersproak, die zich onder andere bezig houdt met het uitgeven van werk van schrijvers uit de Euregio Maas-Rijn. De in Schaesberg geboren Frans Erens (1857-1935) was jurist en schrijver. In deze laatste hoedanigheid behoorde hij tot de stroming van de Tachtigers. Erens was als jong student en schrijver een stevige criticus van het Zuid-Limburgse burgerlijke en gezapige katholicisme. De clerus kreeg er flink van langs met beschrijvingen als: ‘de onderkinnen zonken in wijde geeuwen’ en ‘grote dikbuikige zwarte kapelaan-gestalten’. Rond 1910 werd hij kennelijk wat rustiger en schreef hij deze stevige, gedetailleerde theologisch-historische verhandeling over de heiligenverering in de katholieke kerk, een kerk die hij omschreef als: “Er is geen godsdienst, welke zo diep en volkomen de menselijke persoonlijkheid grijpt als de katholieke.” Alle aspecten komen aan de orde: wat is een heilige, hoe word je heilig (“Ieder mens kan heilig worden”) en de ontwikkeling van het zalig- en heiligverklaringsproces door de eeuwen heen. De beschrijving is zeer nauwgezet (soms wat taai), een jurist waardig. De klassiek opgestelde hagiografie van de Neder-Rijnse mystica Anna-Catharina Emmerich (1774-1824) uit het gehucht Flamske

(bij Coesfeld, Westfalen), door Erens in 1924 opgenomen in zijn bundel *Literaire Overwegingen*, completeert de theorie.

Erens bezat ook gevoel voor droge humor. Het is daarom een uitstekende greep van Frins om in dit boekje het ook nu nog kostelijke sprookje op te nemen van de heilige Yvo (rond 1100), bisschop van Chartres, rechter in het kerkelijk recht en advocaat. Het sprookje verhaalt over de dood van de heilige, die vervolgens als eerste advocaat toegang krijgt tot de hemel. Is hij ook de laatste? Leest u het zelf.

Os Moddersproak mag geprezen worden voor het initiatief tot het heruitgeven van teksten als deze. Mogen we nu een heruitgave van Erens’ *Vervolgen jaren* verwachten? (KL)



125 jaar K.E. Kruisboogschutterij St. Henricus Bocholtzerheide

Feestgids ter gelegenheid van de viering van het 125-jarig bestaan van de Koninklijk Erkende Kruisboogschutterij St. Henricus Bocholtzerheide. [Bocholtz 2016]. 92 blz., geïll. Geen prijs bekend.

St. Henricus is een van de vier authentieke kruisboogschutterijen in Limburg en zet zich in voor het in stand houden van dit cultureel erfgoed, onder andere door het verspreiden van het lespakket ‘Wilhelm Tell’ en het organiseren

van schutterijmanifestaties. De fraai verzorgde feestgids geeft informatie over het gebruik van de kruisboog en over schutterijen in vroegere tijden. Deze trefzekere boog werd niet alleen bij de jacht of in de strijd ingezet. In de veertiende eeuw al beoefenden de met de verdediging van stad en land belaste leden van schuttersgilden het boogschieten als vrijetijdsbesteding. De kroniek van de 125-jarige vereniging biedt een overzicht van de roemruchte geschiedenis van de schutterij. Interessant is het hoofdstuk met historisch-geografische gegevens over de buurtschap Bocholtzerheide (Bóchezerhei). De gids werd verspreid in Bocholtz, Bocholtzerheide en Baneheide. Geïnteresseerden in de gids kunnen contact opnemen met de schutterij: secretariaat@sinthenricus.eu. (KL)



Hoensbroekse Historie no. 15: De inwoners van Hoensbroek in het jaar 1796 De Franse volkstelling

Door: Lieke en Frans Boumans-Willems [Hoensbroek 2016], kleur geïll., 44 blz., ISBN/EAN: 978-90-823786-4-1. Prijs: € 7,50. www.hoensbroeksehistorie.nl

Deel 15 van Hoensbroekse Historie ligt nu in de Hoensbroekse boekhandels en het is weer een prachtig magazine geworden. Deze keer hebben de auteurs de Hoensbroekse geschiedenis wat meer ingebed in de ‘grote’ geschie-

denis namelijk in de Franse tijd. De Franse Revolutie deed Europa op zijn grondvesten daveren en luide een nieuw tijdperk in. Op 14 juli 1789 bestormde een woedende menigte de beruchte Bastillegevangenis in Parijs waarna de Franse koning en de aristocratie het veld moesten ruimen. Het tijdperk van het Feodalisme was bloedig ten einde gekomen en dat van de Verlichting deed zijn intrede. Eveneens in 1789 verscheen de 'Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger' die in 1791 opgenomen werd in de eerste Franse Grondwet. 'Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap' werd het nieuwe motto. In 1795 werd Nederland bij Frankrijk ingelijfd en kregen ook de mensen hier met het

revolutionaire gedachtengoed te maken. In de Franse Tijd vinden allerlei ingrijpende veranderingen plaats. Om de bevolking in kaart te brengen werden er vanaf dat jaar ook volkstellingen gehouden. Hierbij werd vastgelegd wie waar woonde en bovendien de leeftijd, het beroep van de bewoners en hun onderlinge familierelaties. Deze registratie was het begin van de latere Burgerlijke Stand.

In 1796 ging een Franse functionaris in Hoensbroek aan de slag met de eerste volkstelling. Hij wandelde door de straten en noteerde bij elk woonhuis de gegevens van de hoofdbewoner en diens huisgenoten. In het tijdschrift staat de volledige getranscribeerde lijst opgenomen. Aan de hand van kadas-

trale kaarten kunnen we de Franse ambtenaar volgen op zijn wandeling door de Hoensbroekse buurtschappen. Per buurtschap staat van iedere bewoner de naam, de leeftijd, het beroep en de duur van het verblijf in Hoensbroek opgetekend. Namen van bekende, minder bekende en tegenwoordig onbekende buurtschappen passeren de revue. Een greep: Ten Esschen, Op den Bergh, Loeversleen, Ter Linden, Sloort, Overbroek, Op de Meus, Koumen, Ter Hoeven, Beuting, Kouvender, Flatterstraat, Knogher, Ter Schuuren en Neunhoff. En natuurlijk zullen ook veel familienamen bekend klinken in de oren van menig Hoensbroekenaar. Opnieuw een aanrader, dit prachtig geïllustreerde tijdschrift! [AQ]

**Thermenmuseum
Heerlen**

**BOUWEN
OM TE
BADEN**

Over het onderzoek naar de bouw van het Romeinse badhuis.

NIEUWE EXPO!
Elke dinsdag t/m zondag

Gesloten op 24, 25, 31 december en 1 januari

**ZOËKEN
NAAR DE
BRON**



De redactieleden van *Mijnstreek* wensen u een gezellige eindejaartijd toe en een voorspoedig 2017!

Van links naar rechts: Kooos Linders, redactiesecretaris; Roelof Braad, hoofdredacteur; Anita Quaedackers, eindredacteur; en de redacteurs Wim Nolten, Frans Gerards en Diane Habets. Niet op de foto: Sander van Daal en Mark van Dijk.

Scherp.

Een goede drukker. Met scherpe prijzen. Daar kun je ons op aanspreken. We zijn weliswaar niet altijd de goedkoopste maar onze prijzen zijn beslist redelijk. Helemaal als je onze service meeweegt: daar kunnen de meeste internetdrukkers nog een puntje aan zuigen. Afleveren op meerdere adressen, proefcontrole, voorraadbeheer, kleurconsistentie, papiercollectie ter inzage, deskundig advies, en elk denkbare combinatie van papier, bedrukking en afwerking is mogelijk. Laat ons maar rekenen. We zullen je blij verrassen. Bij Schrijen-Lippertz. Drukkers.

www.schrijen-lippertz.nl

Drukkers.



Schrijen-Lippertz